

Budist ve İslamî-Türkçe Metinlerde ‘Alay (Etmek)’

“Mockery” in Buddhist and Islamic-Turkish Texts

Hasan İsi¹

ÖZET

Türk dilinin ilk yazılı belgeleri olan Köktürkler çağında *kök, t(e)ŋri, kök t(e)ŋri, yèr, sub/suv, yèr sub/suv, umay* vs. gibi kavramlarla dolaylı olarak Göktanrı inancı zikredilmesine rağmen Eski Türk dini, asıl gelişim alanını Budist, Manihaist ve İslamî öğretiler temelinde bulmuştur. Eski Türk dini, iki ana kola sahiptir. İlk kol, Budist ve Manihaist çizgide gelişim bulan Türk dinidir. Eski Türk dininin ikinci kolu ise, 10 ve 11. yüzyıllarda Türklerce kitleler halinde benimsenen ve Karahanlılar tarafından da devlet dini olarak kabul edilen İslam dinidir. Günlük hayatta birinin, bir şeyin ya da bir durumun eksik, kusurlu, gülünç yanlarını eğlence konusu yapma anlamına gelen ‘alay (etmek)’, Eski Türk dinlerinde ‘kavramsal’ bir içeriğe sahiptir. Budizm ve İslamiyet gibi dinlerde yapılması hoş karşılanmayan, dinî bir günah olarak da yasaklanan ‘alay (etmek)’ kavramı, bünyesinde bu anlamı yansıtan birçok terim barındırmaktadır. Bu yönüyle, eldeki çalışma Eski Türk dinlerinden Budizm ve İslamiyet’te dinî bir yasak ve günah olarak ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığındaki dinî terimlere dayalı değerlendirmelerden oluşmaktadır. Çalışmada öncelikle ‘alay (etmek)’ kavramına değinilip ilgili kavramın Budist ve İslamî düşünce sistemleri içerisindeki yeri gösterilerek bu kavram işareti (söz varlığı) içerisinde yer alan terimlerin tarihi Türk dillerindeki görünümü ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarihi Türk Dilleri, Budizm, İslamiyet, alay, söz varlığı

ABSTRACT

Although Tengrist beliefs, the religious of Turkish, Mongolian and Siberian peoples, are indirectly referenced in concepts, such as *kök, t(e)ŋri, kök t(e)ŋri, yèr, sub/suv, yèr sub/suv, umay*, and so on, in Turkic, this ancient religion developed primarily based on Buddhist, Manichaean and Islamic teachings. Ancient Turkic religion has two main branches. The first branch is the Turkish religion that developed along Buddhist and Manichaean lines. The second branch of the old Turkish religion is Islam, which was adopted by the Turks in 10th and 11th centuries and accepted as the state religion by the Karakhanids. The term "mockery", which means to make fun of the deficient, defective, or ridiculous aspects of someone or something, has a rich content in ancient Turkic religions. "Mockery", which is not welcome in religions such as Buddhism and Islam and is considered a religious sin, is dealt with intensively in many religious texts this respect. The present study analyzes the vocabulary of "mockery" as a religious prohibition and sin in the Old Turkic religions of Buddhism and Islam. This study first explores the concept of "mockery" and its place in Buddhist and Islamic thought systems. Second, it traces the appearance of the term in historical Turkic languages. The study identified 32 Turkish terms within the conceptual field of "mockery" (to make fun of). Based on these terms, which were listed as bullet points and analysed thematically and linguistically, it was found that the Turkish language has a rich content of vocabulary based on the conceptual field of "mockery".

Keywords: Historical Turkish Languages, Buddhism, Islam, mockery, vocabulary

¹Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon, Türkiye

ORCID: H.I. 0000-0001-7269-3596

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Hasan İsi,

Trabzon Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon, Türkiye

E-posta: hasanisi21@yahoo.com.tr

Başvuru/Submitted: 10.07.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested: 07.09.2023

Son Revizyon/Last Revision Received: 07.09.2023

Kabul/Accepted: 26.09.2023

Online Yayın/Published Online: 01.11.2023

Atf/Citation: İsi, H. (2023). Budist ve İslamî-Türkçe metinlerde ‘alay (etmek)’. *TUDED*, 63(2), 317-360.

<https://doi.org/10.26650/TUDED2023-1325176>

EXTENDED ABSTRACT

The religious cultures of the ancient Turks are preserved in written documents. These documents provide information about many religious values. The information about the old Turkish religions is reflected in the vocabulary directly based on these belief systems. This old Turkish religious vocabulary was mainly developed through translated religious literature and borrowed religious cultures following the Turks' adoption of religions such as Buddhism, Manichaeism, and Islam. Although the old Turkish religious terminology is methodically seen in borrowed quotations, it also has remarkable original examples, especially in the pattern of creating Turkish equivalents for foreign religious concepts.

For example, for the Sanskrit expression *ṛṣi* ("soothsayer, enlightened person"), Buddhist Uyghurs used both the term *erži* of Sogdian origin and the product of the literal Turkish translation, *ugan*. The same situation can be seen in Islamic texts. In Islamic-Turkish texts, *ugan* ("Allah, who is omnipotent") is the preferred Turkish equivalent of the Arabic expression *kadir*. In this case, the old Turkish religious vocabulary creates a Turkish consciousness by taking foreign religious terms and responding with the related concept in Turkish when appropriate.

The present study evaluates the concept of "mockery," which is seen as a religious sin in terms of both individual-society and individual-religion in Buddhist, and Islamic-Turkish texts. In Buddhism, "[to] mock," which means making fun of something or someone, underestimating others, or revealing the faults and shortcomings of others with words, signs, or writing, is among the ten sins in Buddhism. In Buddhism, the ten sins are *physical*, *language* and *mental* killing, stealing, sexual abuse, blasphemy, flattery or random and irresponsible speech, slander and hypocrisy, greed, anger, and stupidity. In this respect, the concept of "(to) mock" in Buddhism is among the sins committed with language. The concept of "(to) mock" which is not permissible for a Buddhist who has adopted the principle of walking in a way of Buddha, is on a similar level to the religion of Islam. When we come to the religion of Islam, the concept of "(to) mock" is seen as making fun of both the religion and the person. In the Qur'an, "*Woe to every person who makes it a habit to tug at people from behind and to make fun of their faces with the signs of their hands, eyebrows, and eyes!*" (*Humaza 1*) and "*O you who believe! Let one community not make fun of another community; maybe it's better than what they mocked at, nor should women make fun of other women; maybe it's better than what they're mocking. Do not blame each other; Do not call each other with hurtful or derogatory nicknames. How bad it is to call a person with a name that evokes sinfulness after he has believed, and how bad it is to do so and be branded as sinful after believing. Those who do not repent and turn to Allah after such acts, these are the oppressors themselves.*" (*Hujurat 11*) both clearly prohibit mockery to protect the "fraternal bond" between believers in the Islamic thought system.

The texts examined in this study demonstrate that historical Turkic languages have a rich vocabulary surrounding the concept of "mockery". This is the product of both borrowing foreign terms and creating literal Turkish translations of foreign religious concepts. The present study will first explore the concept of "mockery" itself both in the Buddhist and Islamic contexts and

in terms of the individual-society relationship. Afterward, the terms surrounding the concept of “mockery” will be elucidated, and I will conduct a linguistic analysis into the meanings of these terms as well as their origins, formation, and the texts in which they appear.

The study identified 32 Turkish terms within the conceptual field of “ridicule (make fun of)”. These terms, listed as bullet points and analysed thematically and linguistically, show that the term “mockery”, which is forbidden as a religious sin in both Buddhist and Islamic systems of thought, has extensive products in the Old Turkish religious vocabulary.

Giriş

Türklerin dinî olarak tanımlanan ancak şimdiye kadar ismi hakkında bir belgeye rastlayamadığımız, fakat kitabelerden yola çıkarak Tengricilik/Tengrizm inancı olarak adlandırabileceğimiz Eski Türk inancı, her şeyin yaratıcısı bir Tanrı’ya, ölümden sonra yeni bir hayatın başladığına, öbür dünyada yiğitliklerin ve iyiliklerin mükâfatlandırıldığına, ölmüş atalara saygıya, onlar ve Tanrı için kurbanlar kesilmesine dayalı dinî bir gelenektir (Gömeç, 2019, s. 87). Kitabelerde *Teñri*, *Umay*, *yér-sub*, *üd teñri* vs. gibi kavramlarla Tengricilik/Tengrizm inancı üzerine fikirler yürütülse de, Eski Türk inanç sisteminin kapsamlı ürünleri Budizm, Manihaizm ve İslamiyet temelli yazılı belgeler yoluyla görülmektedir. Ağırlıklı olarak çeviriye dayalı dinî bir edebiyatla temsil bulan Manihaist, Budist ve İslamî öğretiler Türk dilinin gelişkin bir söz varlığına sahip olduğunu göstermektedir. Uygurlar ve Karahanlılarca benimsenen Manihaist, Budist ve İslamî düşünceye dayalı söz varlığı, bünyesinde dinî şahsiyetler, kutsal mekânlar, dinî öğretilere dair temel terimler vs. gibi unsurları barındırmaktadır.

Bu yönüyle eldeki çalışmanın konusu, Eski Türk dinî metinleri tanıklığında, Budist ve İslamî metinlerdeki ‘alay (etmek)’ anlamlı kavram işaretine (söz varlığına) dayalı dinî terimler üzerine değerlendirmelerden oluşmaktadır. Genellikle günlük hayatta bir kişinin eksik ya da kusurlu olan yönü hakkında küçümseyici ve aşağılayıcı şekilde konuşma demek olan ‘alay (etmek)’, hem dinî hem de din dışı bağlamda kullanımlara sahiptir. İfadenin sahip olduğu dinî ve din dışı anlam, Türk dilinin ilk yazılı belgelerinden günümüze değin gelmekle birlikte, özellikle ‘alay (etmek)’ kavramı içerisinde dinî değerlerin geniş bir söz varlığına ulaşacak derecede kapsama ulaşması, bu söz varlığı içerisinde birçok terimin incelenmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu sebeple, eldeki çalışma şimdiye değin bütüncül bir şekilde ele alınmamış ‘alay (etmek)’ anlamlı kavram işaretine (söz varlığına) dayalı incelemeleri yansıtmaktadır.

Dünya üzerindeki çoğu dinde bireyi *birey* ya da *toplum* karşısında aşağılama ve küçük düşürme olarak bilinen ‘alay (etmek)’ kavramı, dinler temelinde ‘günah’ sayılan ameller arasında yer almaktadır. Özellikle Budizm ve İslamiyet açısından yapılması yasak ve günah olan ‘alay (etmek)’ kavramı, eldeki çalışma ile tarihî metinler tanıklığında ortaya konmuştur. Bu yönüyle çalışma bir söz varlığı incelemesi olmakla birlikte, Budizm ve İslamiyet arasındaki ortaklık ve farklılıkları gösterecek kültürel bir inceleme niteliğine de sahiptir.

Çalışmanın korpusu, Eski Uygur Türkçesinin Budist metinleri ile Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçesi dönemlerinin İslamî çizgideki metinlerini içermektedir. Çalışmada asıl hedeflenen Türk dilinde ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığı içerisinde yer alan terimlerin tarihî süreç içerisindeki gelişimi ve kullanım alanları olmakla birlikte, bu terimlerin Eski Türk dinî geleneğinin Budist ve İslamî kollarındaki durumudur.

Çalışmada listelenip tematik ve dilsel olarak incelenecek söz varlığı unsurlarının kökenine bakıldığında, çalışmada ‘alay (etmek)’ anlamlı kavram işareti (söz varlığı) içerisindeki Türkçe terimler işlenmiş, Arapça ve Farsça kökenli terimler üzerine bir inceleme yapılmamış, yabancı kökenli ifadeler sadece tabloda gösterilmiştir. Çalışmanın odağında ‘alay (etmek)’ anlamlı

kavram işareti (söz varlığı) içerisindeki Türkçe terimler yer almaktadır. Çünkü hem dinî hem de din dışı bağlamda kullanımlara sahip ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığı taradığımız metinler tanıklığında hem Türkçe hem de Arapça ve Farsça gibi yabancı terimlerle temsil edilmektedir. Bu durum, eldeki çalışmanın kapsamını açacak geniş bir söz varlığını ortaya koymaktadır. Bu sebeple, çalışmada sadece Türkçe kökenli terimler ele alınmıştır.

Verilen açıklamalardan hareketle, eldeki çalışma Budist ve İslamî metinlerdeki terimlerin tematik ve dilsel incelenmesini yansıtmaktadır. Çalışmada öncelikle, Budist ve İslamî düşünce sisteminde ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığı unsurları ortaya konarak Türkçe terimlerin sahip olduğu dinî değer belirlenmeye çalışılmıştır.

1. Budist ve İslamî Türkçe Metinlerde ‘Alay (etmek)’ Kavram İşareti (Söz Varlığı)

Tarihî metinler tanıklığında, ‘alay (etmek)’ anlamlı kavram işareti (söz varlığı), hem Türkçe hem de Arapça ve Farsça gibi terimlerle görülmektedir. Eldeki çalışmanın kapsamını açacak olmasından dolayı Arapça ve Farsça kökenli yabancı sözcükler, çalışmaya dâhil edilmemiştir. Yine de çalışmada ‘alay (etmek)’ kapsamında yer alan Arapça ve Farsça sözcükleri göstermekte fayda vardır.

Tablo 1: Arapça ve Farsça Ögeler		
‘Alay (etmek)’ Anlamlı Söz Varlığında Yer Alan Yabancı Sözcükler		
1	<i>efsûs</i> <Far. ‘alay’ (Ünlü, 2012a, s. 261)	RKT 30/50b1 (Ata, 2013, s. 327)
2	<i>fîsûz</i> <Far. ‘alay’ (Ata, 2013, s. 361)	RKT 36/108b1 (Ata, 2013, s. 361)
3	<i>hecv</i> <Ar. ‘biriyle şiiir yoluyla alay etme’ (Ünlü, 2013, s. 456)	BV (Türkay, 1988, s. 725) MK (Kargı Ölmez, 1993, s. 449)
4	<i>henek</i> <Ar. ‘şaka, latife, oyun, maskara’ (Ünlü, 2013, s. 462)	ŞSL (Durgut, 1995, s. 590)
5	<i>hezl</i> <Ar. ‘şaka, alay’ (Ünlü, 2013, s. 467)	BV (Türkay, 1988, s. 727) GT (Berbercan, 2011, s. 384)
6	<i>istihzâ</i> <Ar. ‘alay, eğlenceye alma’ (Ünlü, 2013, s. 542)	TEH (Abik, 1993, s. 311)
7	<i>lâğ</i> <Far. ‘şaka, latife’ (Ünlü, 2013, s. 689)	BV (Türkay, 1988, s. 779)
8	<i>lâğlâğ</i> <Ar. ‘laklak, eğlence, alay’ (Ünlü, 2013, s. 689)	ŞSL (Durgut, 1995, s. 559)
9	<i>laîffe</i> <Ar. ‘şaka, espri, gülünç hikâye ya da söz’ (Ünlü, 2013, s. 693)	GT (Berbercan, 2011, s. 440) GN (Orak, 1995, s. 135)
10	<i>maşhara</i> <Ar. ‘maskara, soytari, gülünç, rezil rüsva, şaka, alay; alay ve eğlence konusu’ (Ünlü, 2012b, s. 378; Sağol, 1993, s. 785)	HKT (Sağol, 1993, s. 785)
11	<i>muşâyebe</i> <Ar. ‘latife etme’ (Ünlü, 2013, s. 784)	MK (Kargı Ölmez, 1993, s. 501)
12	<i>tanmâz</i> <Ar. ‘herkesle eğlenen, alaycı’ (Ünlü, 2013, s. 1077).	HBD (Yıldırım, 2002, s. 257) FK (Kaya, 1989, s. 1257) MK (Kargı Ölmez, 1993, s. 547) LM (Çelik, 1993, s. 634)
13	<i>temeshur</i> <Ar. ‘maskara, alay konusu, alay etme’ (Ünlü, 2013, s. 1107)	MK (Kargı Ölmez, 1993, s. 551)

Tablo 1’de görüldüğü üzere, ‘alay (etmek)’ anlamlı kavram işareti (söz varlığı) içerisinde tarihî metinlerde Arapça ve Farsça toplam 13 kelime söz konusudur. Bu ifadeler, hem dinî hem de din dışı bağlamlarda kullanımlara sahiptir. Terimler, İslamiyet temelinde dil ilişkilerinin ürünü olarak Türk diline uyarlanmıştır.

Tarihî metinler tanıklığında, ‘alay (etmek)’ anlamlı Türkçe söz varlığı kapsamlı ürünlere sahiptir. Bu söz varlığı, Türklerce benimsenen Budizm ve İslamiyet gibi dinler temelinde birebir Türkçe çeviri ile ortaya konmuş ifadelerden oluşmaktadır. Tarihî metinlerde, ‘alay (etmek)’ anlamlı kavram işaretinin (söz varlığının) kökenleri II. Doğu Türk Kağanlığı’na son veren Uygurlarca benimsenen Budist düşünce sistemine gitmektedir. Budizm merkezli çeviri yazınına sahip Uygur edebiyatı, bünyesinde Buddha dinine dayalı çeşitli terimleri yansıtan dinî terminolojiyi barındırmaktadır. Budist-Türkçe metinlerde ‘alay (etmek)’ anlamlı kavram işaretinin (söz varlığının) unsurlarını anlayabilmek için öncelikle Budist düşünce sisteminde ‘alay’ kavramına olan bakışı incelemek gerekmektedir. Budist düşünce sisteminde yapılmaması gereken on kötü iş yolu Sanskritçe *karmapatha* adını taşımaktadır. Çincece 業道 *yè dào* (Buswell ve Lopez, 2014, s. 422), 十善 *shí shàn*, 十善業 *shí shàn yè*, 十善業道 *shí shàn yè dào*, 十善道 *shí shàn dào*, 十戒 *shí jiè*, 善業 *shàn yè*, 善業道 *shàn yè dào*, 善道 *shàn dào* (URL 1), Tibetçede *las kyī lam* (Buswell ve Lopez, 2014, s. 422) ve Moğolcada *arban buyan-tu üiles-ün mör-ün ner-e anu* (Sárközi, 1995, s. 141) karşılıklarındaki *karmapatha*, on sağlıklı/on sağlıksız amel olarak da bilinmektedir. Sanskritçede ‘hareket tarzı’ anlamına da gelen *karmapatha*, sırasıyla sağlıklı yeniden doğuşlara (insanlar ve tanrılar âleminde) veya sağlıksız yeniden doğuşlara yol açan on tür sağlıklı (*kuśala*) ve sağlıksız (*akuśala*) eylemin standartlaştırılmış listesine verilen addır. Bu on tür, fiziksel eylemler, konuşma eylemleri veya zihinsel eylemlerle icra edilmelerinden dolayı, üç alt kümeye ayrılır. Bunlar, beden, dil ve zihinle yapılan on günahı içermektedir. Bedenle işlenen günahlar *öldürmek*, *çalmak*, *cinsel tacizde ve zinada bulunmak*; dille işlenen günahlar *yalan söylemek*, *iftira atmak*, *kaba konuşmak*, *anlamsızca konuşma yani gevezelik etmek*; zihinle işlenen günahlar *açgözlülük etmek*, *öfkeli olmak* ve *yanlış görüşte olmak* şeklindedir (Buswell ve Lopez, 2014, s. 422-423). Bu on kötü günah, ‘sağlıksız ameller’ olarak bilinirken bu ‘sağlıksız ameller’in tersi ise, *öldürmemek*, *çalmamak*, *zinada bulunmamak*, *yalan söylememek*, *iftira atmamak*, *kaba konuşmamak*, *alay etmemek*, *açgözlülük etmemek*, *öfkeli olmamak* ve *yanlış görüşte olmamak* şeklinde ‘sağlıklı ameller’ olarak kabul edilmektedir. Bu yönüyle, on kötü eylem, bu eylemleri yasaklayan on iyi ilkenin ihlalini oluşturur (URL 2). Keown’a göre Mahāyāna kaynaklarında bu ahlaki kodlar sıradan insanlar tarafından benimsendiğinde, yeniden doğmaktan kaçınma ve kötü varoluş hâllerinden uzaklaşma yaşansa da, bu ameller Bodhisattvalar tarafından icra edilmeleri durumunda dünyaüstü bir kurtuluş ve özgürleşme yani *aydınlanma* meydana gelmektedir (2003, s. 70).

Bilindiği üzere, Budizm’de *on ahlaki davranış* ve *on günah*, Budist bir inanırın Dharma temelli ortaya koyması gereken amelleri arasında yer almaktadır. Budist öğretisi temelinde hem dine karşı hem de toplumsal barışı sürdürme adına ‘alay’ kavramına olan bakış, olumsuz seviyededir. Sanskritçede *saṃbhinnapralāpa* karşılığındaki ‘alay (etmek)’ kavramı,

Mahāprajñāpāramitāsāstra adlı eserde ‘sessel, konuşma kaynaklı eylem yolları’ anlamında *vākkarma-patha* terimi içerisinde yer almaktadır. Terim, ‘düşüncesiz konuşma’ anlamına gelir. İfade, yine Budist bir eser olan *Sambhinnapralāpa*’da ‘anlamsız konuşma’ anlamında on sağlıksız şeyden biri olarak görülmektedir (URL 3). *Sambhinnapralāpa*, Budist rahiplerin anlamsız veya sağlıksız olan konuşmalardan kaçınma çabasına veya yeminine atıfta bulunur. Çince *不綺語* *bù qǐ yǔ* ve Tibetçe *ngag 'khyal ba spong ba* karşılığındaki bu terim, Budizm’e göre, ahlaki bir suçtur. Gerçek bir Budist, doğru zamanda (*kālavādī*), sadece gerçeklerden (*bhūtavādī*), amaçtan (*atthavādī*), öğretilerden (*dhammavādī*) ve dinî disiplinden (*vinayavādī*) bahseder (Buswell ve Lopez, 2014, s. 749).

Eski Türk inanç sisteminde, Buddha dini içerisinde yer alan *on günah* ve ‘alay (etmek)’ kavramı hakkında bilgileri Budizm’i benimsemiş Uygurlar vasıtasıyla görmekteyiz. Eski Uygurcada *on günah* kavramı birebir Türkçe çevirinin ürünü terimlerle ifade edilmiştir. Üç tanesi *beden*, dört tanesi *dil* ve üç tanesi de *zihin* ile gerçekleşen *on günah* (Tokyürek, 2019, s. 317) üzerine Eski Uygurcada Arat (1972), Tokyürek (2019), Uçar (2020) ve Elmalı (2022) tarafından incelemeler yapılmıştır. Arat, terim için *on törlüg kılınç yolları* ‘on türlü (iyi) iş yolları’, *on edgü kılınç* ‘on (türlü) iyi iş’, *on edgü kılınçlıg törü boşgüt* ‘on (türlü) iyi iş kanunu ve bilgisi’, *on ayıg kılınç* ‘on (türlü) kötü iş’ (1942, s. 59) karşılıklarını vermektedir. Tokyürek, Arat’tan farklı olarak *on törlüg ayıg kılınçlar* ‘on türlü kötü ameller’ ve *on törlüg karmapat* ‘on türlü karmapatha’ karşılıklarını zikretmektedir. Uçar ise Arat ve Tokyürek tarafından verilen karşılıklara ek olarak (2020, s. 520) kavram üzerine terimsel değerlendirmeler yapar.

Tablo 2: Budizm’de On Günah/On İyi Amel

1. Bedenle Yapılanlar (=Mo. bey-e-yin sayin yabudal¹)
<p>1. özlügerig ölürmemek ‘canlıları öldürmemek’ (Arat, 1942, s. 59); <i>ölüt ölürmemek</i>, <i>adınların ed tavar üzeki isig özin üzüp kentü etözümin igidemek</i> ‘öldürmek’ (Uçar, 2020, s. 520); <i>ölüt ölürmek</i> ‘canlıları öldürmek, ölümleri öldürmek’ (Tokyürek, 2019, s. 317); <i>özlüg ölürmek</i> ‘canlı bir varlığı öldürmek’ (Elmalı, 2022, s. 171)=Mo. amin tasulhu tebçikü (Sârközi, 1995, s. 141).</p> <p>2. adınagununı tavarın küçep almamak ogurlamamak ‘başkasının malını zorla almamak ve çalmamak’ (Arat, 1942, s. 59; Uçar, 2020, s. 520), <i>ogrı ogurlamak</i> ‘hırsızlık yapmamak’ (Uçar, 2020, s. 520); <i>adınagununı tavarın ogurla-</i> ‘başkasının malını çalmak’ (Tokyürek, 2019, s. 317); <i>adınagu tavarın ogurlamak</i> ‘başkasının malını çalmak’ (Elmalı, 2022, s. 171)=Mo. ese öggüssen-i tebçiküi (Sârközi, 1995, s. 141).</p> <p>3. adınların yutuzuña yapşınmamak ‘başkasının karısı ile temas etmemek’ (Arat, 1942, s. 59; Uçar, 2020, s. 520); <i>evin yutuzuña yazınmak</i>, <i>adın amrakin amramak</i> ‘başkasının karısına musallat olmak’ (Uçar, 2020, s. 520; Tokyürek, 2019, s. 317); <i>adın yutuzuña yazınmak</i> ‘başkasının karısına göz dikmek, zina etmek’ (Tokyürek, 2019, s. 317); <i>amranmak nızvanı</i> ‘zina etmek’ (Elmalı, 2022, s. 171)=Mo. burugu huriçan taçiyahui (Sârközi, 1995, s. 141).</p>

1 Sârközi, 1995, s. 141

2. Dille Yapılanlar (=Mo. kelen-ü sayin yabudal²)

4. *ezüglemek* ‘yalan söylememek’ (Arat, 1972, s. 59; Uçar, 2020, s. 520); *ezüg sav sözlemek, tilin ezüg yalgan sav sözlemek* ‘yalan söylemek’ (Elmalı, 2022, s. 171; Uçar, 2020, s. 520; Tokyürek, 2019, s. 318)=**Mo. hudal ögüleküü tebçiküü** (Sârközi, 1995, s. 141).

5. *çaşut çaşurmak* ‘iftira etmemek’ (Arat, 1972, s. 59; Uçar, 2020, s. 520); *çaşut sav sözlemek, çaşur- yoña-* (Tokyürek, 2019, s. 318) *çaşut yoyag kil-* ‘iftira atmak’ (Uçar, 2020, s. 520); *yala yayku ur-* ‘iftira atmak’ (Tokyürek, 2019, s. 318); *çaşurmak* ‘iftira etmek’ (Elmalı, 2022, s. 171)=**Mo. siregün üge ögüleküü tebçiküü** (Sârközi, 1995, s. 141).

6. *irig sarsıg sav sözlemek* ‘kaba ve çirkin söz söylememek’ (Arat, 1972, s. 59; Elmalı, 2022, s. 171; Uçar, 2020, s. 521; Tokyürek, 2019, s. 318); *sarsıg sav sözlemek* ‘kaba konuşmak’ (Uçar, 2020, s. 521; Tokyürek, 2019, s. 318)=**Mo. hob ögüleküü tebçiküü** (Sârközi, 1995, s. 141).

7. *asgançulamamak* ‘yüze gülmemek’ (Arat, 1972, s. 59; Uçar, 2020, s. 521; Tokyürek, 2019, s. 318); *asgançu tagon sav sözlemek, asgançula- tagonla-* ‘alay etmek’ (Uçar, 2020, s. 521; Tokyürek, 2019, s. 318); *asgançulamak* ‘ikiyüzlülük yapmak, riyakârlık yapmak, kandırmak; dedikodu yapmak’ (Elmalı, 2022, s. 172)=**Mo. olghui üge tebçiküü** (Sârközi, 1995, s. 141).

3. Gönülle/Zihinle Yapılanlar (=Mo. sedkil-ün sayin yabudal³)

8. *adın kişiniñ edgüsiñe azlanmamak, künilemek* ‘başka birisinin malına göz dikmemek ve haset etmemek’ (Arat, 1972, s. 59; Uçar, 2020, s. 521); *könülin adınagunun edgüsiñe küni sakınç turgur-, az turgur-* ‘açgözlü olmak’ (Uçar, 2020, s. 521); *küni sakınç öritmek* ‘açgözlülük, kıskançlık yapmak’ (Elmalı, 2022, s. 172)=**Mo. hobduy sedkil tebçiküü** (Sârközi, 1995, s. 142).

9. *övke köñül tutmamak, övkelememek* ‘öfkelenmemek’ (Arat, 1972, s. 59; Uçar, 2020, s. 521); *övke öz buz köñül tut-* (Elmalı, 2022, s. 172; Tokyürek, 2019, s. 320); *övke turgur-* ‘sinirlenmek’ (Uçar, 2020, s. 521)=**Mo. hoor-tu sedkil-i tebçiküü** (Sârközi, 1995, s. 142).

10. *ters körim öritmemek* ‘aykırı fikirde olmamak’ (Arat, 1972, s. 59; Uçar, 2020, s. 521); *ters têtü körim turgur-* ‘yanlış düşüncelere kapılmak’ (Uçar, 2020, s. 521); *ters têtü körim* ‘yanlış, ters görüş’ (Tokyürek, 2019, s. 321); *ters körim öritmek* ‘aykırı fikirde olmak’ (Elmalı, 2022, s. 172)=**Mo. burugu ücel-i tebçiküü** (Sârközi, 1995, s. 142).

Tablo 2’de görüldüğü üzere, Eski Uygurcada *asgançulamamak* ‘yüze gülmemek’ (Arat, 1972, s. 59; Uçar, 2020, s. 521; Tokyürek, 2019, s. 318); *asgançu tagon sav sözlemek, asgançula- tagonla-* ‘alay etmek’ (Uçar, 2020, s. 521; Tokyürek, 2019, s. 318) ifadeleri, on günahant yedincisi olarak dikkat çekmektedir.

Budizm’de ‘On Günah/On İyi Amel’ temelinde dinî bir günah olarak görülen ‘alay (etmek)’ kavramı, İslam dininde ‘caiz olmayan’ genellikle de dinî bir yasak olarak *istihza* kavramıyla karşılanmaktadır. Terim, temelde Arapçada ‘bir kimseyi hafife alarak eğlenmek’ anlamındadır. Başkasının söz ve davranışlarını kusurlu göstermek amacıyla kişiyi küçük görme anlamındaki *istihza*, ‘alay etmek’ demektir. İstihza, ‘alay etmek’ anlamı dışında ‘kırmak, yıpratmak, hızlanması için hareketlendirmek, ölmek, yorgunluktan bitkinleşip düşüp kalmak, şiddetli soğuğu hissetmek, içine girmek’ gibi anlamlara da gelmektedir. Arapçada *istihza* terimi dışında aynı anlamda *suhriyye ve hezl* ifadeleri de kullanılmaktadır (Yazar, 2015, s. 24).

İslam dininde müşriklerin gerek Hz. Muhammed’in gerekse önceki peygamberlerin tebliği ve peygamberliklerini başarısız kılmak için başvurduğu psikolojik bir savaş taktiği olarak zikredilen *istihza*, Kur’an-ı Kerim’de birçok ayette zikredilmekte ve özellikle eski topluluklardan örnekler verilerek onların başlarına nelerin geldiği söylenmektedir (Çağrı, 2001, s. 347).

2 Sârközi, 1995, s. 141

3 Sârközi, 1995, s. 142

- “Rablerinden kendilerine ne zaman yeni bir ihtar gelse, onlar bunu, hep alaya alarak dinlerler.” (Enbiyâ, 21/ 2).⁴
- “Senden önceki peygamberlerle de alay edilmiş, bu yüzden onlarla alay edenleri alay ettikleri şey (azap) kuşatıvermişti.” (En’am, 6/ 10).⁵
- “Ne yazık şu kullara! Onlara bir peygamber gelmeyegörsün, ille de onunla alay etmeye kalkışılar.” (Yâsin, 36/ 30).⁶
- “Sonunda yaptıklarının cezası onlara ulaştı ve alay etmekte oldukları şey onları çepeçevre kuşatıverdi.” (Nahl, 26/ 34).⁷

Görüldüğü üzere, *istihza* Kur’an-ı Kerim’de gerek Hz Peygamber’in gerekse önceki peygamberlerin tebliğ görevlerini başarısız kılmak üzere inkârcıların başvurduğu psikolojik bir yöntemdir (Marulcu, 2017, s. 333).

İslamî düşünce sistemine göre, Kur’an’da *istihza*, insanlarla, onların inanç ve fikirleriyle alay etme, cahiliye putperestleri gibi zihnen ve ahlak bakımından gelişmemiş topluluklara ait bir davranış olarak ifade edilmiştir (Yazar, 2015, s. 25). Buladı’ya göre, *istihza*, insanın hakikati görmesine engel olan kötü bir davranıştır ve Hakk’a karşı ayak diremelerin en başta gelen sebeplerindendir. Allah’ı inkâr edenlerin en tipik özelliklerinden birisi de *istihza*’dır. Bu açıdan *istihza*’nın ‘nankörlük’ anlamına gelen küfrün bir tamamlayıcısı ve sebebi olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle, küfür *istihza* ile beslenmekte olup onun ayrılmaz bir parçasıdır. Bu yönüyle, Allah’ın elçileri aracılığıyla gönderdiği emir ve kurallara karşı dudak büküp onları hafife alma ve küçük görme, *istihza* kavramının içine girmektedir (Buladı, 2001, s. 130). Bu durum üzerine görüş bildiren Tayfur’a göre, Allah’la (c.c.) ayetleriyle, peygamberiyle alay etmek küfrü gerektirir. Çünkü hiç kimsenin gönülden inandığı bir değerle alay etmesi düşünülemez, zira bir şeyle alay etmek onu hafife almak, değerini düşürmek anlamına gelmektedir. Bunlar İslamiyet’in kutsal değerleri için söz konusu olduğunda tıpkı onları inkâr etmek gibi küfrü gerektirir (2013, s. 41)

İslam’a göre, ‘şaka, alay, mizah ve nükte’ yapmanın yasak olamaması için bazı şartlar vardır. Karaman’a göre, insan hayatında mizah, yemekteki tuz gibi olmalı; kişinin işi gücü mizah olmamalıdır. Hiçkimse ile alay edilmemeli, şeref ve namuslara dil uzatılmamalı ve de güldürmek için yalan söylenmemelidir (2001, 129). Bu yönüyle, İslamî açıdan ‘şaka, latife’ kavramı, ince bir çizgidedir. Çizginin aşılması durumunda ise, ‘alay’ kavramı ön plana çıkarak hem dine hem de bireye karşı yöneltilen kötü bir eylem niteliğine ulaşmaktadır. Nitekim Hucurat, 49/ 11’de geçen “*Ey inananlar! Bir topluluk başka bir toplulukla alay etmesin. Belki alay ettikleri kimseler, kendilerinden iyidirler. Kadınlarda başka kadınlarla*

4 URL 4: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Enbiy%C3%A2-suresi/2485/2-3-ayet-tefsiri>

5 URL 5: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/En%C3%A2m-suresi/799/10-11-ayet-tefsiri>

6 URL 6: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Y%C3%A2s%C3%A2n-suresi/3718/13-32-ayet-tefsiri>

7 URL 7: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Nahl-suresi/1935/34-35-ayet-tefsiri>

alay etmesin. Belki onlar kendilerinden iyidirler. Birbirinizde kusur aramayın; birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İnandıktan sonra fasık (yoldan çıkmış) olmak ne kötü bir addır. Kim tövbe etmezse, İşte onlar, zalimlerdir.”⁸ ayeti, müminlerin kardeş olduğunu ve bu kardeşliği zedeleyecek alaycı hareketlerden sakınılması gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü alay etme, toplum içindeki bireylerin birbirleri ile çatışmalarının bir aracıdır ve bu durum bir savunma stratejisi olarak alay etme ve alaycı gülmenin karşısındaki kişiyi alt etmenin en asil ve etkili yolu olduğunu ortaya çıkarmaktadır (Kılıç, 2019, s. 65). Bu yönüyle *istihza*, ahlak dışı bir davranış olarak kabul görmektedir.

İslamî açıdan *istihza* yani ‘alay (etmek)’ kavramı, Türkçe metinlerde ilk kez Karahanlılar döneminde *èlük, èlükle-~èlikle-, èlekle-, kül-, yaltğa~yoltğa~yultğa, yobı, yobıla-* vb. ifadelerle temsil bulunmaktadır.

Budist ve İslamî çizgide ‘alay (etmek)’ kavramı hakkında yapılan değerlendirmeler, Budizm ve İslam dininin ‘alay etmek’ kavramı açısından ortak fikirlere sahip olduğunu göstermektedir. Hem Budist hem de İslamî çizgide ‘alay (etmek)’, hem dine karşı hem de bireyler arasındaki ilişkilerin sürekliliği noktasında kaçınılması gereken bir durum olarak görülmekte, çoğu zaman da özellikle İslamî sistem içerisinde yasaklanmaktadır.

Budist ve İslamî çizgide ‘alay (etmek)’ kavramına dayalı bu çalışmada, ilgili söz varlığında yer alan dinî terimler aşağıda ve ilerleyen sayfalarda görüleceği üzere, alfabetik olarak sıralanmıştır. Budist Uygur söz varlığında yer alan terimler, Sanskritçe, Çince, Tibetçe ve Moğolca ile karşılaştırılırken İslamî çizgideki ifadeler ise, Arapça, Farça ve Moğolca ile işlenmiştir. Bu durum, her iki dinin ilişkide oldukları dilleri gösterme durumundan ileri gelmektedir.

01. asgançu ‘alay’ (Wilkens, 2021, s. 73)=**Skr.** *saṃbhinnapralāpa* (Wilkens, 2021, s. 73)=**Çin.** 不綺語 *bù qǐ yǔ* (SH, 1937, s. 108; Uçar, 2020, s. 521)=**Tib.** *ngag kyal, tshig kyal pa smra ba, tshig bkyl pa smra ba* (Hopkins)=**Mo.** *eleg* ‘alay konusu, küçümseme, alay, eğlenme, hor görme, yergi, aşağılama’ (Lessing, 2017, s. 390), *eleglel* ‘istihza, alay, hakaret, yergi’ (Lessing, 2017, s. 391), *iniyedü(n) nagadum* ‘eğlence, şaka, alay’ (Lessing, 2017, s. 517), *nagadum* ‘oyun, şaka’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadum iniyedüm* ‘şaka, eğlence’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadum hoşung* ‘oyun, eğlence, şaka’ (Lessing, 2017, s. 681), *domug* ‘şaka, eğlence, alay’ (Lessing, 2017, s. 334), *soncil* ‘alay’ (Lessing, 2017, s. 873), *hoşung* ‘alay, istihza’ (Lessing, 2017, s. 1146), *hoçılal* ‘şaka, alay’ (Lessing, 2017, s. 1123).

Budizm’de *on günah* içinde yer alan ve *dil* ile gerçekleştirilen 4 günahtan biri olan ‘kötü konuşma; alay, küçümseme’ kavramı için Budist Uygurlarda *asgançu* karşılığı kullanılmaktadır.

8 URL 8: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Hucur%C3%A2t-suresi/4623/11-ayet-tefsiri>

Tanıklar

(1) *ad(ı)nagu asgançu bolur* ‘Başka türlü alay etme, küçümsemek olur.’ (BT 29 557, 2011, s. 146).

(2) *bir ağız tagon asgançu sözledökde tegirmileyü körür* ‘Bir ağızdan alay edici ve küçümseyici söz söylediğinde, tamamen duyulur.’ (BT 37 DKPAM 07573-07574, 2016, s. 620).

(3) *tagon asgançu sav sözleyürler kim birök tagon savag sevip taplap toyn kuvrag arasinta üküş tnl(ı)glarıg asgançulasar odgurak örtlüg yalın(ı)g tamularda tuğar* ‘Küçümseyici ve alaylı söz söylerler. Şayet, kim bu alaycı sözü sevip hoşlansa, rahipler topluluğu arasında sayısız canlıyla alay etse, tamamen ateşlerle dolu cehennemde doğacaklardır.’ (BT 37 DKPAM 7702-7706, 2016, s. 626).

(4) *odgurak bilip eşidip y(é)me tagon asgançu sözlemekniñ münin kadagın bilmetin antran kêtgeli tıdılğalı arıtı umazlar* ‘Tamamen bilip işitip yine bu alaycı söz söylemenin günahını bilmeden oradan gitmeye ve ayrılmaya güçleri yetmez.’ (BT 37⁹ DKPAM 8126-8128, 2016, s. 652).

(5) *etözni artadımız asgançu tagon sav sözledimiz* ‘Vücudu mahvettik, yaltaklanıp riyakârane sözler söyledik.’ (Maytr. 69, 7, 2019, s. 129, s. 241).

Terim, görüldüğü üzere, Sanskritçe *daśakuśalakarmapatha* kavramı özelinde yedinci günah olan *saṃbhinnapralāpa* ifadesine yönelik anlamları bünyesinde barındırmaktadır. Eski Uygurca metinlere bakıldığında, ‘alay ve küçümseme’ davranışının hoş karşılanmadığı, topluluk içerisinde yoldan çıkarıcı ve cehennemde doğmakla sonuçlanacak bir eylem olduğu görülmektedir.

Terimle ilgili dilsel değerlendirmelere bakıldığında, *asgançu* ifadesinden ziyade terim birçok kaynaktan (Zieme, 1985, s. 97; Wilkens 2016, s. 626; EDPT, 1972, s. 284-285) *askançu*, *azgançu* olarak yer almaktadır. Wilkens sözlüğünde, terime dair *askançu tagon* ‘alaylı sözcük; yedinci Karmapatha=Skr. *saṃbhinnapralāpa*’ ve *askançu tagon sav sözlemek* ‘alaylı sözcük söyleme; yedinci Karmapatha=Skr. *saṃbhinnapralāpa*’ (Wilkens, 2021, s. 73) ifadeleri söz konusudur. Çalışmada ifadeye dair tercih edilen okuyuş, *asgançu* formudur. Bu okuyuş, terim üzerine kapsamlı bir inceleme ortaya koyan Uçar (2020) tarafından verilen etimoloji önerisine dayanmaktadır. Uçar (2020) tarafından hem Budist düşünce sisteminde hem de Uygurca metinler tanıklığında ele alınan terim, **ağız+a-nçu > *agzançu > *azgançu > asgançu* (2020: 521) morfolojik açılımına sahiptir. Uçar’a göre, bu gelişme esnasında, göçüşmenin etkisiyle oluşum noktaları aynı olan ünsüzlerde /z/ > /s/ değişimi olmuş, yani sedalı ünsüz sedallaşmıştır. Kelimeye dair diğer köken görüşlerine bakıldığında, terim hakkında erken dönemde değerlendirmelerde bulunan Bang’e göre, ifade **asga-* veya **asgan-* eylemine götürülüp *asıg* ‘fayda’ sözcüğü ile ilişkilendirilmektedir (1926, s. 49). Clauson çalışmasında

9 İfadeye dair diğer örnekler için bk. BT 37, s. 920.

asgançu kelimesini, *azgançu* ‘aldatma, dalkavukluk’ olarak anlamlandırarak sözcüğü *az-* ‘sapmak, doğru yoldan ayrılmak’ eylemine götürmektedir (EDPT, 1972, s. 284-285). Röhrborn, UW’nin eski versiyonuna nazaran yeni versiyonunda kelimenin kökenine dair net fikirler öne sürer. Röhrborn’a göre, *asgançu* kelimesi ya Soğdça *sx’nt* ‘alay etmek’ ya da Partça *šxnd* ‘alay etmek’ ifadelerine gitmektedir (UW, 2015: s. 302-303). Verilen açıklamalardan hareketle, ‘alay, küçümseme’ kavramları dille işlenen bir günah olduğundan terimin *aqız* kelimesi ile ilişkisi, barizdir. Bu durum, Uçar (2020) tarafından önerilen etimolojiyi doğrulamaktadır. Terim, bu yönüyle birebir Türkçe çevirinin ürünü bir ifadedir.

02. asgançula- ‘alay etmek, eğlenmek, (bir kişiyi) gülünç duruma düşürmek, deli yerine koymak, yalan yutturmak’ (Wilkens, 2021, s. 73-74)=**Skr.** *saṃbhinna-pralāpāt prativirati, saṃbhinna-prarāpa-viramaṇa* (SH, 1937, s. 108; Uçar, 2020, s. 521)=**Çin.** *綺語 qǐ yǔ* (Giles, 1964, s. 998 13626), *不綺語 bù qǐ yǔ* (SH, 1937, s. 108)=**語四過 yǔ sì guò** (Hirakawa, 1997, s. 1077), *綺語 qǐ yǔ* (Uçar, 2020, s. 522)=**Tib.** *ngag kyal, tshig kyal pa smra ba, tshig bkyal pa smra ba* (Hopkins)=**Mo.** *elegle-* (Wilkens, 2021, s. 254; Lessing, 2017, s. 390), *eleg barihu, eleg bolgahu, eleg kikü* ‘alay etmek, eğlenmek’ (Lessing, 2017, s. 390), *eleglegül-* ‘alay etmek, gülmek’ (Lessing, 2017, s. 391), *iniyedü(n) barihu* ‘alay etmek, eğlenmek, biriyle eğlenmek, dalga geçmek’ (Lessing, 2017, s. 517), *irtay-* ‘dudak bükme, küçümseme, alay etmek, alaycı bir ifade takınmak’ (Lessing, 2017, s. 520), *nagadum barihu* ‘dalga geçmek, alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadum kikü* ‘alay etmek, şaka yapmak’ (Lessing, 2017, s. 681), *gocila-* ‘alay etmek, dalga geçmek’ (Lessing, 2017, s. 451), *sonci-* ‘bir kimseyi gülünç duruma düşürmek, alay etmek, eğlenmek’ (Lessing, 2017, s. 873), *şogul-* ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 902), *şulu-* ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 903), *hoşungna-* ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 1146).

Budizm’de *on günah* içinde yer alan ve *dil* ile gerçekleştirilen 4 günahtan biri olan ‘kötü konuşma; alay, küçümseme’ kavramının fiil formu, Budist Uygur metinlerinde *asgançula-* şeklindedir.

Tanımlar

(1) *érig sarsıg sav sözledimiz erser asgançuladımız tagonladımız erser* “Kaba ve küstah söz söyledik, alaya alıp küçümsedikse de” (TT IV, 1930: s. 438).

(2) *ezügin tınlıglarıg asgançulayur erdi* “Yalanla canlıları küçümsüyordu.” (BT 9 202 r9-10, 1980, s. 252).

(3) *olar bizni külgülük asgançulaguluk bulgay tép* “Onlar, bizi gülünecek alay edilecek bulacak diye” (HT IX, 2000, s. 122).

(4) *erüş üküş tınl(ı)glar tagon asgançulayur sözlemektin tıdılğaylar* “Çok sayıda canlı kaba ve alaycı söz söylemekten engellenir.” (BT 37 DKPAM 7732-7734, 2016, s. 628-629).

(5) *tnl(ı)glarka uçuz bolup élüklegülük asgançulaguluk bolurlar* “Canlılar alay edilme ve küçümsemeye kolayca utandırılır.” (BT 37 DKPAM 8136-8138, 2016: s. 652-653).

(6) *adınlarig asgançulayu sözlemiş savları ol ugarda ne erser tusulmaz* ‘Başkalarının kaba ve alaycı sözleri o vakitte ne ise fayda sağlamaz.” (BT 37 DKPAM 8130-8131, 2016, s. 652-653).

(7) *adınlarig asgançulayu élükleyü sözlemiş tltaginta* “Başkalarını kaba ve alaycı dille ifade etme sebebinden,” (BT 37 DKPAM 8168, 2016, s. 654-655).

Eski Uyurca metinlere bakıldığında, *asgançula-* eyleminin ‘kaba ve kırıcı söz söylemek, küçük düşürmek’ anlamlarında kullanıldığı görülmekle birlikte, fiille eş anlamlı *tagonla-* ve *élikle-* ifadelerinin varlığı da dikkat çekicidir. Bu ifadeler, ‘küçümsemek, alaya almak’ anlamlı kavram işareti (söz varlığı) içerisinde yer almaktadır.

Terimle ilgili dilsel değerlendirmelere bakıldığında, Wilkens çalışmasında ifade için *askançula-* *tagonla-* ‘alay etmek (yedinci Karmapatha)’, *askançulayu élükleyü sözle-* ‘(biriyle veya bir şeyle) alay etmek’, *askançulayu sözle-* ‘alay etmek’ ve *askançulayu sözlemek* ‘alay etme’ karşılıklarını vermektedir. Uçar, *asgançu* ifadesinde olduğu gibi, *asgançula-* eyleminde de kapsamlı görüşler vermektedir. Uçar terim için ‘1. birini küçümsemek, birini aşağılamak; 2. birini alaya almak; 3. yaranma gayesiyle birini yalandan övmek’ anlamlarına gelmektedir. Aslında fiilin ‘birini alaya almak’ anlamı ‘birini küçümsemek, birini aşağılamak’ anlamından ortaya çıkmıştır, zira alay etme’nin ilk aşaması ve kaynağı aslında ‘birini küçümsemek’ davranışdır. Budizm’de 10 günahın biri olmasının altında yatan ana neden de ‘biriyle dalga geçmek değil’, ‘birini küçümsemek’ olmalıdır. Bu anlamda *asgançu*’nun asıl anlamını ‘küçümseme, aşağılama’ olarak düşünmek belki daha doğru olacaktır.’ (2020, s. 523) açıklamasını yapmaktadır. UW’da terim, ‘1. alay etmek, birini gülünç duruma düşürmek; 2. birine oyun oynamak, birini yalan söyleyerek kandırmak’ (2010: 90) anlamlarına gelmektedir. Clauson ifadeyi *azgançula-* formunda verip terimin *azgançu* ismine gittiğini belirtmektedir. Clauson’a göre sözcük ‘aldatmak’ anlamına gelse de, Uigurica I’de ifadenin *ozgançula-* şekli, ya bir yazım yanlışı ya da bir ağız özelliği olarak görülmektedir (EDPT, 1972, s. 284-285). Görüldüğü üzere, ifadeye dair köken bilgisi değerlendirmesinden ziyade, sözcüğü tanımlayıcı bilgiler Clauson’da yer almaktadır. Terime dair diğer bir görüş, Erdal (1991) tarafından dile getirilmiştir. Erdal, çalışmasında ifadeyi *asKançula-* şeklinde gösterir. Burada /K/ sesi, sözcüğün hem /k/ formuyla (*askançu*) hem de /g/ formuyla (*asgançu*) okunabileceğini göstermektedir. Erdal’a göre, *asKançula-* eylemi, ağırlıklı olarak *tagonla-* ‘alay etmek, şaka yapmak’ ifadesiyle bir arada kullanılmaktadır (OTWF, 1991, s. 224, s. 431). Clauson gibi Erdal da terimin +IA- ekinden türediğini gösterse de, ifadeyi oluşturan *asgançu* formu hakkında değerlendirmelerde bulunmaz. Terime dair morfolojik açılım Uçar (2020) tarafından zikredilen öneriden gelmektedir. Önerimiz, **agız+a-nçu+la-* > **agzançu+la-* > **azgançu+la-* > *asgançu+la-* (2020: 521) şeklindedir. Terim, birebir Türkçe çeviriyle ortaya konmuştur.

03. asgançulamak ‘alay, eğlenme’ (Wilkens, 2021, s. 74)=**Skr.** *ullāpayati* (Hopkins)=**Çin.** 輕易 *qīng yì* (URL 9), 嘲笑 *cháo xiào*, 諛戲 *xuè xì*, 諛劇 *xuè jù* (URL 10)=**Tib.** *sting bar* ‘gyur, *sting bar byed*, ‘*phya bar byed* (Hopkins)=**Mo.** *eleg* ‘alay konusu, küçümseme, alay, eğlenme, hor görme, yergi, aşağılama’ (Lessing, 2017, s. 390), *eleglel* ‘istihza, alay, hakaret, yergi’ (Lessing, 2017, s. 391), *iniyedü(n)* *nagadam* ‘eğlence, şaka, alay’ (Lessing, 2017, s. 517), *nagadam* ‘oyun, şaka’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadam iniyedüm* ‘şaka, eğlence’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadam hoşung* ‘oyun, eğlence, şaka’ (Lessing, 2017, s. 681), *domug* ‘şaka, eğlence, alay’ (Lessing, 2017, s. 334), *soncil* ‘alay’ (Lessing, 2017, s. 873), *hoşung* ‘alay, istihza’ (Lessing, 2017, s. 1146), *hoçılal* ‘şaka, alay’ (Lessing, 2017, s. 1123)

Budizm’de *on günah* içinde yer alan ve *dil* ile gerçekleştirilen 4 günahın biri olan ‘kötü konuşma; alay, küçümseme’ kavramının fiil formu olan *asgançula-* eyleminin Budist Uygur metinlerinde -mAk ekinin kalıplaşması ile ortaya çıkan *asgançulamak* şekli de söz konusudur. İfade, BT 13 B90’da *öñilerke künileyü asgançulamak* “Başkalarını kıskanma ve küçümseme” (1985, s. 97) örneğinde görülmektedir. BT 13’teki metne bakıldığında, metnin Budist düşünce sistemi içerisindeki on günah kavramına işaret ettiği *künileyü* ve *asgançulamak* ifadeleriyle görülmektedir. Terimle ilgili dilsel değerlendirmemiz, ifadenin birebir Türkçe çeviriyle ortaya çıktığıdır.

04. asgançulamaklıg ‘alay ... ; alaylı’ (Wilkens, 2021, s. 74; Wilkens, 2016, s. 920)=**Skr.** *dur-bhāṣita* ‘alaylı, küçük düşürücü’ (Hopkins)=**Çin.** 反話 *fān huà*, 帶刺 *dài cì* (URL 11)=**Tib.** *ngan du zer ba* (Hopkins)=**Mo.** *inggegüken* ‘alaycı, iğneleyici’ (Lessing, 2017, s. 516), *inggegüken üge* ‘iğneleyici söz, alay’ (Lessing, 2017, s. 516), *yenggegüken* ‘dokunaklı, iğneleyici, alaycı’ (Lessing, 2017, s. 541).

Budizm’de *on günah* içinde yer alan ve *dil* ile gerçekleştirilen 4 günahın biri olan ‘kötü konuşma; alay, küçümseme’ kavramının fiil formu olan *asgançula-* eyleminin Budist Uygur metinlerinde -mAkIXg ekinin kalıplaşmasıyla ortaya çıkan *asgançulamaklıg* formu da söz konusudur. İfade, ‘alaylı, küçük düşürmeli’ anlamlarına gelmektedir. Terim, BT 37 DKPAM 7681-7682’de *yene ök asgançulamaklıg ayıg kılınç küçinte* “Ayrıca, yine küçük düşürücü, alaylı kötü davranışlar sayesinde” (2016, s. 624) örneğinde tanıklanmaktadır. Eski Uygurca metne bakıldığında, *asgançulamaklıg* ifadesinin *ayıg kılınç* ibaresiyle kullanımı, Budizm’de *on günah* olarak bilinen terime işaret etmekte, ilgili davranış sayesinde kötü sonuçlar doğacağı izlenimi söz konusudur. Terimle ilgili dilsel değerlendirmelere bakıldığında, ifadeye dair köken bilgisi öneri söz konusu olmasa da, terimi *asga-nçu+la-maklıg* şeklinde verebiliriz. *asgançula-* eylemine gelen -mAkIXg biçimbirimine baktığımızda, Erdal (1991) tarafından değerlendirilmeler söz konusudur. Erdal, bu ekin zıddı durumundaki -mAksXz eki hakkında bilgiler verirken -mAkIXg ekine de değinir. Erdal’a göre, -mAk ve +IXg eklerinden oluşan bu birleşik ekteki +IXg aslında bir türetme eki değil, tüm cümleleri ikinci sıraya koyabilen bağlaç durumundadır (OTWF, 1991, s. 400). Görüldüğü üzere, birleşik ek durumundaki -mAkIXg biçimbirimi, kalıplaşma ile sıfat kategorisinde bir sözcük ortaya koymuştur. Terim, birebir Türkçe çevirinin ürünüdür.

05. asgançulamamak ‘alay etmemek, küçük düşürmemek’=**Skr.** *saṃbhinnapralāpa* (Wilkens, 2021, s. 73)=**Çin.** 不綺語 *bù qǐ yǔ* (SH, 1937, s. 108; Uçar, 2020, s. 521)=**Tib.** *ngag kyal, tshig kyal pa smra ba, tshig bkyal pa smra ba* (Hopkins)=**Mo.** *eleg* ‘alay konusu, küçümseme, alay, eğlenme, hor görme, yergi, aşağılama’ (Lessing, 2017, s. 390), *eleglel* ‘istihza, alay, hakaret, yergi’ (Lessing, 2017, s. 391), *iniyedü(n)* *nagadum* ‘eğlence, şaka, alay’ (Lessing, 2017, s. 517), *nagadum* ‘oyun, şaka’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadum iniyedüm* ‘şaka, eğlence’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadum hoşung* ‘oyun, eğlence, şaka’ (Lessing, 2017, s. 681), *domug* ‘şaka, eğlence, alay’ (Lessing, 2017, s. 334), *soncil* ‘alay’ (Lessing, 2017, s. 873), *hoşung* ‘alay, istihza’ (Lessing, 2017, s. 1146), *hoçılal* ‘şaka, alay’ (Lessing, 2017, s. 1123).

Budizm’de *on günah* içinde yer alan ve *dil* ile gerçekleştirilen 4 günahdan biri olan ‘kötü konuşma; alay, küçümseme’ kavramının fiil formu olan *asgançula-* eyleminin Budist Uygur metinlerinde -mA- olumsuz çatı eki ve -mAk ad-eyleminin birleşiminden oluşan *asgançulamamak* formu da söz konusudur. Bu form, her ne kadar bünyesinde olumsuzluk eki barındırır da, anlam olarak *asgançu* ifadesine denktir. Terim, AY IV. Kitap 0458-0467’de *etözün özlüglorig ölürmemek adınagunuñ tavarın küçep almamak ogurlamamak adınlarınñ yutuzıña yapşınmamak tilin ezüglememek çaşıt çaşurmamak irig sarsıg sav sözlememek asgançulamamak köñülün adın kişiniñ edgüsiñe azlanmamak küñilememek övke köñül tutmamak övkelememek t(e)rs körüm öritmemek erür* “Bedeni ile canlı öldürmemek, başkasının malını zorla almamak, çalmamak, başkasının eşine bağlanmamak, zina etmemek; dili ile yalan söylememek, iftira atmamak, kaba ve üzücü söz söylememek, alay etmemek; gönlü ile başka kişinin iyiliğini kıskanmamak, öfkeli gönüllü olmamak, öfkelenmemek, aykırı fikirde olmamak.” (Tokyürek, 2018, s. 356, s. 568) örneğinde görülmektedir. Eski Uygurca metne bakıldığında, ilgili metin bizlere Budist düşünce sisteminde *on günah* kavramının Türkçe karşılıklarını göstermektedir. ‘Alay et(me)mek’ anlamlı söz varlığı için kullanılan terim, görüldüğü üzere *asgançulamamak* ifadesidir. Terim, Tokyürek (2018, s. 356) ve Wilkens (2021, s. 74) tarafından *askançulamamak* olarak okunsa da, ifadeye dair okuyuşumuz *asgançulamamak* şeklindedir. Terim, birebir Türkçe çevirinin ürünüdür. İfade, *asga-nçu+la-ma-mak* morfolojik açılımına sahiptir.

06. asgançulan- ‘alay edilmek’=**Skr.** *vipralabhya* (URL 12)=**Çin.** (...)=**Tib.** (...)=**Mo.** *kümün-dü eleglegde-kü* ‘alay edilmek, gülünmek, alaya alınmak’ (Lessing, 2017, s. 391).

Budizm’de *on günah* içinde yer alan ve *dil* ile gerçekleştirilen 4 günahdan biri olan ‘kötü konuşma; alay, küçümseme’ kavramının fiil formu olan *asgançula-* eyleminin Budist Uygur metinlerinde edilgen formu da söz konusudur. Terim, *y(é)me érintürser azu asgançulansar* “Yine utandırsa ve de alay edilse (Zieme, 1989, s. 377) örneğinde geçmektedir. Terim, *asgançu+la-n-* morfolojik açılımına sahiptir. Görüldüğü üzere terim, Budist çizgide ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığı içerisinde birebir Türkçe çevirinin ürünü olarak ortaya konmuştur.

07. èlük ‘şaka, alay’ (Özçelik, 2020, s. 108; Ünlü, 2012a, s. 278)=**Skr.** *saṃbhinnapralāpa* (Wilkens, 2021, s. 73)=**Çin.** 不綺語 *bù qǐ yǔ* (SH, 1937, s. 108; Uçar, 2020, s. 521)=**Tib.** *ngag kyal, tshig kyal pa smra ba, tshig bkyal pa smra ba* (Hopkins)=**Mo.** *eleg* ‘alay konusu, küçümseme, alay, eğlenme, hor görme, yergi, aşağılama’ (Lessing, 2017, s. 390), *eleglel* ‘istihza, alay, hakaret, yergi’ (Lessing, 2017, s. 391), *iniyedü(n) nagadum* ‘eğlence, şaka, alay’ (Lessing, 2017, s. 517), *nagadum* ‘oyun, şaka’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadum iniyedüm* ‘şaka, eğlence’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadum hoşung* ‘oyun, eğlence, şaka’ (Lessing, 2017, s. 681), *domug* ‘şaka, eğlence, alay’ (Lessing, 2017, s. 334), *soncil* ‘alay’ (Lessing, 2017, s. 873), *hoşung* ‘alay, istihza’ (Lessing, 2017, s. 1146), *hoçılal* ‘şaka, alay’ (Lessing, 2017, s. 1123)=**Ar.** *iktiza* (Kantar, 2007, s. 670), *hecv* (Devellioğlu, 2006, s. 368)=*hezl* (Devellioğlu, 2006, s. 361), *istihzā* (Devellioğlu, 2006, s. 458), *laṭife* (Devellioğlu, 2006, s. 543), *mashāra* (Devellioğlu, 2006, s. 583), *muṭāyēbe* (Devellioğlu, 2006, s. 692), *ṭannāz* (Devellioğlu, 2006, s. 1031)=**Far.** *fūsūs* (Devellioğlu, 2006, s. 272), *eḫsūs* (Kantar, 1998, s. 64), *heriş* (Kantar, 1998, s. 258), *ḫendestāni* (Kantar, 1998, s. 264), *ḫende-āver* (Kantar, 1998, s. 264), *ḫende-heriş* (Kantar, 1998, s. 264), *rîş-ḫend* (Kantar, 1998, s. 324), *zemetrâ* (Kantar, 1998, s. 330), *soḫriyye* (Kantar, 1998, s. 347), *tenz* (Kantar, 1998: s. 415), *meşherēgî* (Kantar, 1998, s. 589), *menter* (Kantar, 1998, s. 619).

Eski Uygurcada ‘şaka, alay’ anlamlarında kullanılan ifadelerden biri de, *èlük* ifadesidir. Terim, *asgançu* ifadesine eş değerdir. İfade, ETŞ, 11/35’te *satya èlük tnlıg yertinçünün şakıg teg ermez mü tözi* “*Sattva* canlıların, dünyanın aslı esası serap gibi değil midir?” (2007, s. 108) örneğinde görülmektedir.

Eski Uygurca metne bakıldığında, *èlük* ifadesinin ‘şaka, alay’ anlamından ziyade ‘kandırma, kandırıcı olma; serap’ anlamları söz konusudur. Bu da ilgili ifadenin sahip olduğu anlamsal genişliği ortaya koymaktadır. İlk kez Budist Uygur metinlerinde dinî bağlama sahip ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığı, İslamî metinlerde de görülmektedir. Hem Türkçe hem de Arapça ve Farsça ile İslamî-Türkçe metinlerde tanıklanan ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığı, zengin bir içeriğe sahiptir. İslamî-Türkçe metinlerde ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığı içerisinde Arapça *suhriyye* ifadesine denk gelen *èlük* ifadesi, Divanü Lügati’t-Türk’te ‘alay etme, dalga geçme; maskaraya alma’ (Kaçalın ve Ölmez, 2019, s. 166; DLT Cilt I, 2013, s. 122; DLT Cilt IV, 2013, s. 178) anlamlarında görülmektedir. DLT dışında ifade, TİEM 73 ve AKT’de yer almaktadır.

Tanıklar

(1) *ay anlar kim kèrtgündiler anlarını kim tuttular diniñizlerini èlük oyun anların kim berildiler bitigni silerde öndün kèrtgünmeğliler dostlar* “Ey iman edenler! Sizden önce kitap verilenlerden dininizi alay ve eğlenme konusu edinenleri dost edinmeyin!” (TİEM 73 87v/4-6, Kök, 2004, s. 82).

(2) *kaçan kim körseler seni anlar kim tandılar kim tutmağaylar seni meger èlük* “Ne zaman ki, seni görseler, inkâr ve alay ettiler. Sana inanmadılar.” (AKT 33b/7, 1989, s. 93).

Terim, Budist metinlerde olduğu gibi, İslamî metinlerde de dinî bir yasak olarak anlaşılmalıdır. Terimle ilgili dilsel değerlendirmelere bakıldığında, Arat ifadenin ‘alay etme, maskaraya gelme’ anlamlarına geldiğini belirterek sözcüğün modern Türk dillerindeki karşılıklarına yer verir (2007, s. 386). DTS’de (1969, s. 171) ifadenin sadece sahip olduğu anlama yer verilirken Räsänen’de terim modern Türk dillerindeki karşılıklarla gösterilmiştir. Modern Türk dillerinde *elek*, *èlek* ve *elik* formlarında görülen bu kelime, Moğolcada *eleg* şeklindedir (VEWT, 1969, s. 41). Clauson çalışmasında ifadeyi *elü:g~elög* şeklinde göstererek terimi **elü-* eylemine götürür. Sözcük, erken dönemde Moğolcaya *eleg* şeklinde geçer. Modern Türk dillerinde *elek*, *elik*, *elek* formları Moğolcadan geri ödünçlenmiş gibi durmaktadır (EDPT, 1972, s. 142). Clauson’un önerdiği **elü-* formu üzerinde düşünmekte fayda olsa da, Sevortyan tarafından önerilen köken bilgisi, daha makuldür. Sevortyan, *èlük* madde başında sözcüğü **el-* ya da **il-* eylemine götürerek ifadeye -(X)k biçimibiriminin eklendiğini belirtir (ESTYa. 1974, s. 265). Kelimeye dair köken görüşü, Sevortyan’ın öne sürdüğü **èl-/*il-* eylemi doğrultusundadır. Fiil üzerine gelen -(X)k eki, isim ve sıfatlar türeten yaygın bir ektir. Genellikle geçişli fiil tabanlarının nesnesini veya geçişsiz fiillerin öznesini belirtir (OTWF, 1991, s. 224). Sözcük, farazi bir **el-/èl-* eyleminden gelmektedir. *èlük* ‘şaka, alay’ ifadesindeki **el-/èl-* tahminimce Eski Uygurca *il-* ‘sarmak, aşağıya eğilmek’ (Hamilton, 2020, s. 158) fiili ile ilişkili olabilir. Nitekim Hamilton *eğlen-* ve *eğlence* sözcüklerini *il-* fiiline götürmüştür (Hamilton, 2020, s. 158). Terim, birebir Türkçe çevirinin ürünüdür.

08. èlükle--èlikle- ‘gülmek, alay etmek, eğlenmek’ (Wilkens, 2021, s. 254; Ünlü, 2012a, s. 278-279; Ünlü, 2012b, s. 169; Güner, 2021, s. 134; Toparlı vd., 2007, s. 72; Borovkov, 2002, s. 106; Şimşek Cilt II, 2019, s. 228)=**Skr.** *sambhinna-pralāpāt prativirati, sambhinna-prarāpa-viramaṇa* (SH, 1937, s. 108; Uçar, 2020, s. 521)=**Çin.** *綺語 qǐ yǔ* (Giles, 1964, s. 998 13626), *不綺語 bù qǐ yǔ* (SH, 1937, s. 108), *語四過 yǔ sì guò* (Hirakawa, 1997, s. 1077), *綺語 qǐ yǔ* (Uçar, 2020, s. 522)=**Tib.** *ngag kyal, tshig kyal pa smra ba, tshig bkyal pa smra ba* (Hopkins)=**Mo.** *elegle-* (Wilkens, 2021, s. 254; Lessing, 2017, s. 390), *eleg barihu, eleg bolgahu, eleg kikü* ‘alay etmek, eğlenmek’ (Lessing, 2017, s. 390), *eleglegül-* ‘alay etmek, gülmek’ (Lessing, 2017, s. 391), *iniyedü(n) barihu* ‘alay etmek, eğlenmek, biriyle eğlenmek, dalga geçmek’ (Lessing, 2017, s. 517), *irtay-* ‘dudak bükmek, küçümsemek, alay etmek, alaycı bir ifade takınmak’ (Lessing, 2017, s. 520), *nagadum barihu* ‘dalga geçmek, alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadum kikü* ‘alay etmek, şaka yapmak’ (Lessing, 2017, s. 681), *gocila-* ‘alay etmek, dalga geçmek’ (Lessing, 2017, s. 451), *sonci-* ‘bir kimseyi gülünç duruma düşürmek, alay etmek, eğlenmek’ (Lessing, 2017, s. 873), *şogul-* ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 902), *şulu-* ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 903), *hoşungna-* ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 1146)=**Ar.** *haza*’a (Eckmann,

1976, s. 73), *istihza*’ (Ata, 2013, s. 332-333)=*Far. fisōs kerden* (Eckmann, 1976, s. 73), *fūsūs kerden* (Ata, 2013, s. 333), *dest endâhten* (Kantar, 1998, s. 286), *rîşhend kerden* (Kantar, 1998, s. 324), *tenz kerden* (Kantar, 1998, s. 415), *kelâg zeden* (Kantar, 1998, s. 497), *kelâg giriften* (Kantar, 1998, s. 497), *meçel kerden* (Kantar, 1998, s. 566), *menter kerden* (Kantar, 1998, s. 619), *hev kerden* (Kantar, 1998, s. 695), *edâ der âverden* (Kantar, 1998, s. 41).

Budizm’de *on günah* içinde yer alan ve *dil* ile gerçekleştirilen 4 günahın biri olan ‘kötü konuşma; alay, küçümseme’ kavramının fiil formu olan *asgançula-* eyleminin Budist Uygur metinlerinde *ëlükle-* formunda karşılığı da söz konusudur. Eski Uygurca *ëlükle-* sözcüğü, BT 37’de *ëlügle-* şeklinde okunsa da, ifadeye dair okuyuşumuz *ëlükle-* şeklindedir.

Tanıklar

(1) *tınl(i)glarka uçuz bolup ëlüklegülük asgançulaguluk bolurlar* “Canlılar alay edilmek ve küçümsemeyle kolayca utandırılır.” (BT 37 DKPAM 8136-8138, 2016: s. 652-653).

(2) *adınlarig asgançulayu ëlükleyü sözlemiş tıltagınta* “Başkalarını kaba ve alaycı dille ifade etme sebebinden,” (BT 37 DKPAM 8168, 2016, s. 654-655).

Eski Uygurca metinlere bakıldığında, ‘alay etmek, dalga geçmek’ anlamlı *ëlükle-* fiilinin dinî bağlamda kullanıldığı görülmektedir. İlk kez Eski Uygurcada tanıklanan *ëlükle-* fiili, İslamî-Türkçe metinlerde başta Kur’an Tercümelemeleri olmak üzere, yoğun bir kullanıma sahiptir. Terim, hem kapalı /e/~i/ hem de son seste /k/~g/ alternasyonu ile İslamî-Türkçe metinlerde fonetik varyasyonlara sahiptir.

- *ëlügle-* (Wilkens, 2021, s. 254)
- *ëlükle-* (Ata, 2013, s. 332; Borovkov, 2002, s. 106)
- *elükle-* (Kaçalın ve Ölmez, 2019, s. 167)
- *ilükle-* (Usta, 1989, s. 409)
- *ëlikle-* (DLT Cilt IV, 2013, s. 177; Şimşek Cilt II, 2019, s. 228; Toparlı vd, 2007, s. 72)
- *ilikle-* (Şimşek Cilt II, 2019, s. 228)
- *ëlekle-* (Şimşek Cilt II, 2019, s. 227)
- *ëligle-* (Güner, 2021, s. 134; Yüce, 2014, s. 119; Kök, 2004, s. 359)
- *ëlükle-* (Güner, 2021, s. 134)

Görüldüğü üzere, terim hem kapalı /e/~i/ hem de son seste /k/~g/ alternasyonu ile çeşitli varyasyonlarla tanıklanmaktadır. Çalışmada, tercih edilen okuyuş *ëlükle-~ëlikle-* formudur.

Tanıklar

(1) *ol anı ëlükledi* “O, onunla alay etti, onu eğlence konusu yaptı.” (Kaçalın ve Ölmez, 2019, s. 167).

(2) *tangut süsin üşikledi, kişi için êlikledi, erin atın bêlikledi, bulun bolıp başı tıgdi* “Tangut askerini üşümüş iken vurdu, o kişilerin işiyle alay etti, askerlerini, atlarını armağan kıldı, tutsak olup baş eğdi.” (DLT C I, 2013, s. 307-308).

(3) *anıñ birle êlikler erdiler* “Onunla alay ettiler.” (RKT 30/45b1, 2013, s. 333).

(4) *aydı eger êliklese siler bizni* “Şöyle dedi: Eğer sizler, bizi küçümsese” (TİEM 73 166r/9, Kök, 2004, s. 160).

(5) *kaçan körseler seni tutmazlar seni meğer êlikleyü bu mu ol kim ıdı tanrı yalavaç* “Ne zaman ki seni görseler alay ederek bu mu Tanrı'nın gönderdiği peygamber!” (TİEM 73 264r2, Ünlü, 2004, s. 75).

(6) *yobiladı anı êlikledi anı* “Onu küçümsedi, alay etti.” (ME 165-4, 2014, s. 64).

(7) *yobiladı anı êlikledi aña* “Onu küçümsedi, onunla alay etti.” (ME 208-1, 2014, s. 75).

(8) *anlar kim êlüklediler* “Onlar ki alay ediyorlardı.” (Borovkov, 2002, s. 106).

(9) *kim erse el-hümeze süresini okısa bêrilgey aña muyardın on edgülik ol kişiler sanınça kim muhammed peygamberka füsüs êlikler erdiler* “Her ki, Hümeze suresini okusa, ona on iyi sevaptan iyilik gelecektir. Hazreti Muhammed ile alay ediyorlardı.” (MKT 343b/4, 2019, s. 397).

İslamî-Türkçe metinlerden tanıklanan *êlükle*~*êlikle*- ifadelerine bakıldığında, fonetik çeşitlilikteki bu terimlerin dinî bağlamda İslam dinine karşı olumsuz çizgide kullanımlara sahip olduğu görülmektedir.

Terimle ilgili dilsel değerlendirmelere bakıldığında, Radloff ifadeyi *êlik+le-* formunda verir ve kelimenin Teleütçede *êlikte-*, *êliktel-*, *êliktet-* ve *êlikteçi* şeklindeki formlarını gösterir (VWTD I, 1893, s. 817-818). Clauson çalışmasında sözcüğü *elügle-* olarak okuyup terimi *elü:g* kelimesine götürmektedir. İfade hakkında kapsamlı bir inceleme ortaya koyan Clauson'a göre, terim Eski Uygur Türkçesinden Kıpçak Türkçesine kadar çeşitli formlarda tanıklanmaktadır. Terimin modern Türk dillerinde karşılıklarına yer veren Clauson, *elük* sözcüğü hakkında bir incelemede bulunmaz (EDPT, 1972, s. 145). Ata çalışmasında *êlükle-* ifadesi için kapsamlı bir inceleme ortaya koyup verilen açıklamalardan farklı olarak terimin Kırgızcada *êlikte-*, Altaycada *êekte* ve Tatarcada *êlek* ve *elekleşü* formlarından bahsetmektedir (Ata, 2013, s. 181-182). Terim, birebir Türkçe çevirinin ürünü olarak *el-(ü)k+le-* morfolojik açılımına sahiptir.

09. êlekle- ‘alay etmek’ (Şimşek Cilt II, 2019, s. 227)=**Ar. haza** 'a (Eckmann, 1976, s. 73), *istihza* ' (Ata, 2013, s. 332-333)=**Far. fisôs kerden** (Eckmann, 1976, s. 73), *füsüs kerden* (Ata, 2013, s. 333), *dest endâhten* (Kantar, 1998, s. 286), *rişhend kerden* (Kantar, 1998, s. 324), *tenz kerden* (Kantar, 1998, s. 415), *kelâg zeden* (Kantar, 1998, s. 497), *kelâg giriften* (Kantar, 1998, s. 497), *meçel kerden* (Kantar, 1998, s. 566),

menter kerden (Kanar, 1998, s. 619), *hev kerden* (Kanar, 1998, s. 695), *edâ der âverden* (Kanar, 1998, s. 41)=**Mo.** *elegle-* (Wilkens, 2021, s. 254; Lessing, 2017, s. 390), *eleg barihu*, *eleg bolgahu*, *eleg kikü* ‘alay etmek, eğlenmek’ (Lessing, 2017, s. 390), *eleglegül-* ‘alay etmek, gülmek’ (Lessing, 2017, s. 391), *iniyedü(n) barihu* ‘alay etmek, eğlenmek, biriyle eğlenmek, dalga geçmek’ (Lessing, 2017, s. 517), *irtay-* ‘dudak bükmek, küçümsemek, alay etmek, alaycı bir ifade takınmak’ (Lessing, 2017, s. 520), *nagadum barihu* ‘dalga geçmek, alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadum kikü* ‘alay etmek, şaka yapmak’ (Lessing, 2017, s. 681), *gocila-* ‘alay etmek, dalga geçmek’ (Lessing, 2017, s. 451), *sonci-* ‘bir kimseyi gülünç duruma düşürmek, alay etmek, eğlenmek’ (Lessing, 2017, s. 873), *şogul-* ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 902), *şulu-* ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 903), *hoşungna-* ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 1146).

İslamî-Türkçe metinlerden tanıklanan *èlücke*~*èlikle-* terimlerine eşdeğer kullanımlardan biri de, *èlekle-* eylemidir. Fiil, ‘alay etmek’ (Şimşek Cilt II, 2019, s. 227) anlamında Meşhed Nüshalı Kur’an Tercümesinde görülmektedir. MKT 47b/1 içerisinde *anıñ birle èleklerler* “Onunla eğlenirler.” (MKT Cilt I, 2019, s. 96) örneğiyle görülen bu ifade, *èlücke*~*èlikle-* eylemlerinin fonetik varyasyonu olmakla birlikte, Moğolcada *elegle-* (Lessing, 2017, s. 390) şeklinde görülen eylemin tekrardan Türk diline uyarlanması olarak da düşünülebilir. Nitekim zikredilen bu görüş, Ata (2013) tarafından dile getirilmiştir. Ata, Semih Tezcan’ın açıklamasından hareketle, /k/’li şekillerin Sevortyan’ın Moğolca için vermiş olduğu /g/’li şekillerden geri ödünçleme ile ortaya çıktığını ifade eder (2013, s. 181). Bu yönüyle, *èlekle-* ifadesi bir fonetik varyasyondan ziyade, Moğolcadan yapılan geri ödünçleme olabilir. İfade, **Mo.** *eleg* + **Tr.** +IA- morfolojik açılımına sahiptir.

10. èliklegen ‘alay eden’ (Şimşek Cilt II, 2019, s. 228)=**Ar.** *mustahzi*’ (Eckmann, 1976, s. 73), *müstehzi*’/in (Ata, 2013, s. 333)=**Far.** *fisôs kunanda* (Eckmann, 1976, s. 73), *füsüs konende/gân* (Ata, 2013, s. 333), *efsüs-kun* (Kanar, 1998, s. 64), *sâhîr* (Kanar, 1998, s. 337), *mostehzi* (Kanar, 1998, s. 588)=**Mo.** *iniyedümçi*, *iniyedütey* ‘şakacı kişi, muzip adam’ (Lessing, 2017, s. 517), *nagadumçi* ‘eğlence düşkün, şakacı’ (Lessing, 2017, s. 681), *domugçi* ‘alaycı, şakacı’ (Lessing, 2017, s. 335), *gociladug* ‘alay eden, alaycı’ (Lessing, 2017, s. 451), *hoşung cangtay* ‘alaycı, şakacı’ (Lessing, 2017, s. 1146), *hoşungçi* ‘şakacı, alaycı’ (Lessing, 2017, s. 1146), *hoşungnagçi* ‘alaycı, şakacı’ (Lessing, 2017, s. 1146).

İslamî-Türkçe metinlerde dinî bir terim olarak ‘alay etmek’ anlamlı *èlikle-* eyleminin -gAn sıfat-fiil ekinin kalıplaşmasıyla ortaya çıkan *èliklegen* ‘alay eden’ formu da söz konusudur. Bu form, Meşhed Nüshalı Kur’an Tercümesinde 25a/5’te *anıñ birle maşhara kılğanlar/füsüs kılğılilar èliklegenler* “Onunla alay edenler” (Şimşek Cilt I, 2019, s. 70) ve 26b/4’te *tanırınıñ yoninde taqı erdim men maşhara kılğanlardın/füsüs èliklegenlerdin* “Tanrının yolunda alay edenlerden bendim.” (Şimşek Cilt I, 2019, s. 71-72) örnekleriyle görülmektedir. *èlücke*-eyleminin fonetik varyasyonu olan bu kelime üzerine gelen -gAn eki, bilindiği üzere ‘muktedir olma,

bir kişinin eylemi yapmaya gücünün etmesi' anlamlı sözcükler oluşturmaktadır. Ek üzerine görüşlere bakıldığında, Räsänen'e göre, bu biçimbirim genellikle hem geçişli hem de geçişsiz eylemlerden fail adları türetir (1957, s. 126). Erdal, ekin birkaç istisna dışında geçişli ve geçişsiz eylemlerden fail adı türettiğini ve sıfat işlevine yakın bir işlevde kullanıldığını aktarmıştır (OTWF, 1991, s. 382). Verilen açıklamalardan hareketle, -gAn eki, kalıplaşarak 'alay etmek' eyleminin fail ismini oluşturmuştur. Terim, birebir Türkçe çevirinin ürünüdür.

11. èlüklegli 'alay eden' (Ata, 2013, s. 333)=**Ar.** *mustahzi*' (Eckmann, 1976, s. 73), *müstehzi*/'in (Ata, 2013, s. 333)=**Far.** *fişôs kunanda* (Eckmann, 1976, s. 73), *füşüs konende/gân* (Ata, 2013, s. 333), *efsûs-kun* (Kanar, 1998, s. 64), *sâhir* (Kanar, 1998, s. 337), *mostehzi* (Kanar, 1998, s. 588)=**Mo.** *inivedümçi, inivedütey* 'şakacı kişi, muzip adam' (Lessing, 2017, s. 517), *nagadumçi* 'eğlence düşkünü, şakacı' (Lessing, 2017, s. 681), *domugçi* 'alaycı, şakacı' (Lessing, 2017, s. 335), *gociladug* 'alay eden, alaycı' (Lessing, 2017, s. 451), *hoşung cangtay* 'alaycı, şakacı' (Lessing, 2017, s. 1146), *hoşungçi* 'şakacı, alaycı' (Lessing, 2017, s. 1146), *hoşungnagçi* 'alaycı, şakacı' (Lessing, 2017, s. 1146).

İslamî-Türkçe metinlerde dinî bir terim olarak 'alay etmek' anlamlı *èlükle*- eyleminin -(X) gII sıfat-fiil ekinin kalıplaşmasıyla ortaya çıkan *èlüklegli* 'alay eden' formu da söz konusudur. Bu form, RKT 30/32b2'de *biz tap kelgey miz saña èlükleglilerdin* "Biz, sana alay edenlerden geleceğiz." (Ata, 2013, s. 333) örneğinde görülmektedir. *èlükle*- eylemi üzerine gelen -XgII biçimbirimini, birikme veya sık sık yinelenme anlamı vererek şimdiki zaman ortacı oluşturan, eylemlere gelen türetme eki olarak görev yapar ve eklendiği eylemi sıfat kategorisine dönüştürerek 'sürekli yapan, durmadan yapan' anlamlarını taşımaktadır (Hamilton, 2020, s. 203). *èlüklegli* 'alay eden' ifadesine baktığımızda, zikredilen açıklamaya uygun olarak ortaya çıkan kelimenin benzer roller taşıdığı görülmektedir. Terim, birebir Türkçe çevirinin ürünüdür.

12. èliklen~èlüklen- 'alay edilmek' (Ünlü, 2004, s. 421; Borovkov, 2002, s. 106; Usta, 1989, s. 409)=**Mo.** *kümün-dii eleglegde-kü* 'alay edilmek, gülmek, alaya alınmak' (Lessing, 2017, s. 391).

=**Ar.** *أُتَوِي مِنْهُ* (URL 13)=**Far.** *menter şoden* 'büyülenmek; alay edilmek' (Kanar, 1998, s. 619), *hev şoden* 'alay edilmek' (Kanar, 1998, s. 695).

İslamî-Türkçe metinlerde dinî bir terim olarak 'alay etmek' anlamlı *èlükle*-/*èlikle*- eyleminin edilgen formu, *èlüklen*-/*èliklen*- formunda tanıklanmaktadır. İfade, İslamî-Türkçe metinlerde *èliglen*-, *eliglen*- ve *èlüklen*- şeklinde fonetik varyantlara sahip olsa da, çalışma tercih edilen okuyuş *èlüklen*- ve *èliklen*- formlarıdır.

Tanıklar

(1) *èliklendiler ök yalavaçlar sende öñdün indi anlarka kim èliklediler* "Peygamberler, sizlerce daha önce de alay edildiler. Her indiklerinde siz, alay ettiniz." (TİEM 73 96r/6, Kök, 2004, s. 90).

(2) **èliklendi** *ök yalavaçlar sende öjhdün* “Senden önce tüm peygamberler, alay edildi.” (TİEM 73 186v/1, Kök, 2004, s. 180)

(3) **èlüklendiler** *ök* “Ancak, alay edilenler oldular.” (Borovkov, 2002, s. 106).

İslamî-Türkçe metinlerden tanıklanan *èliklen-* ve *èlüklen-* ifadelerine bakıldığında, terimlerin dinî bağlama sahip olduğu görülmektedir. Birebir Türkçe çevirinin ürünü bu sözcük, *èl-(i) k+le-n- morfolojik açılımına sahiptir.

13. kül- ‘alay etmek, alçaltmak, alay konusu etmek’ (Ünlü, 2012a, s. 627)=**Ar.** *haza* ‘a (Eckmann, 1976, s. 73), *istihza* ‘ (Ata, 2013, s. 332-333), *đahika* (Eckmann, 1976, s. 177)=**Far.** *handidan* (Eckmann, 1976, s. 177), *fisös kerden* (Eckmann, 1976, s. 73), *füsüs kerden* (Ata, 2013, s. 333), *dest endâhten* (Kanar, 1998, s. 286), *rîşhend kerden* (Kanar, 1998, s. 324), *tenz kerden* (Kanar, 1998, s. 415), *kelâg zeden* (Kanar, 1998, s. 497), *kelâg giriften* (Kanar, 1998, s. 497), *meçel kerden* (Kanar, 1998, s. 566), *menter kerden* (Kanar, 1998, s. 619), *hev kerden* (Kanar, 1998, s. 695), *edâ der âverden* (Kanar, 1998, s. 41)=**Mo.** *elegle-* (Wilkens, 2021, s. 254; Lessing, 2017, s. 390), *eleg barihu*, *eleg bolgahu*, *eleg kikü* ‘alay etmek, eğlenmek’ (Lessing, 2017, s. 390), *eleglegül-* ‘alay etmek, gülmek’ (Lessing, 2017, s. 391), *iniyedü(n) barihu* ‘alay etmek, eğlenmek, biriyle eğlenmek, dalga geçmek’ (Lessing, 2017, s. 517), *irtay-* ‘dudak bükmek, küçümsemek, alay etmek, alaycı bir ifade takınmak’ (Lessing, 2017, s. 520), *nagadum barihu* ‘dalga geçmek, alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadum kikü* ‘alay etmek, şaka yapmak’ (Lessing, 2017, s. 681), *gocila-* ‘alay etmek, dalga geçmek’ (Lessing, 2017, s. 451), *sonci-* ‘bir kimseyi gülünç duruma düşürmek, alay etmek, eğlenmek’ (Lessing, 2017, s. 873), *şogul-* ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 902), *şulu-* ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 903), *hoşungna-* ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 1146).

İslamî-Türkçe metinlerde dinî bir terim olarak ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığı içerisinde yer alan ifadelerden biri de, *kül-* eylemidir. İfade, temelde ‘gülmek’ anlamına gelmekle birlikte, ‘alay etmek, alçaltmak, alay konusu etmek’ anlamlarında da kullanılmaktadır.

Tanımlar

(1) **tañlar sen anlar külerler** “Onlar şaşırıp gülerler, alay ederler.” (TİEM 73 325v/3, Ünlü, 2004, s. 145).

(2) **ol vaqtın kim keldi anlarğa âyatlarımız birle ol vaqtın kim anlar andın külerler ya’ni yobilayurlar** “Ne zaman ki onlara âyetlerimizle birileri geldi, o vakit onlar buna gülerler, alay ederler.” (HKT 470a/5, 1993, s. 376).

(3) **ol vaqtın kim keldi anlarğa âyetlerimiz birle ol vaqtın kim anlar andın külerler** “Ne zaman ki onlara âyetlerimizle birileri geldi, o vakit onlar buna gülerler, alay ederler.” (MKT 87b/2, 2019, s. 140).

İslamî-Türkçe metinlerden tanıklanan örneklere bakıldığında, *kül-* (EDPT, 1972, s. 715; VEWT, 1969, s. 307) eyleminin *èlikle--èlikle--èlekle-* eylemlerindeki gibi, ‘alay etmek, eğlenmek’ anlamlarına geldiği anlaşılmaktadır. Terim, birebir Türkçe çevirinin ürünüdür.

14. küngeç ‘şaka, latife’ (Ünlü, 2013, s. 684)=**Ar.** *iktiza* (Kantar, 2007, s. 670), *hecv* (Devellioğlu, 2006, s. 368), *hezl* (Devellioğlu, 2006, s. 361), *istihzā* (Devellioğlu, 2006, s. 458), *latife* (Devellioğlu, 2006, s. 543), *maşhara* (Devellioğlu, 2006, s. 583), *muṭāyēbe* (Devellioğlu, 2006, s. 692), *ṭannāz* (Devellioğlu, 2006, s. 1031) =**Far.** *fūsūs* (Devellioğlu, 2006, s. 272), *efsūs* (Kantar, 1998, s. 64), *heriş* (Kantar, 1998, s. 258), *hendestāni* (Kantar, 1998, s. 264), *hende-āver* (Kantar, 1998, s. 264), *hende-heriş* (Kantar, 1998, s. 264), *rîş-hend* (Kantar, 1998, s. 324), *zemetrā* (Kantar, 1998, s. 330), *sohriyye* (Kantar, 1998, s. 347), *tenz* (Kantar, 1998: s. 415), *mesheregi* (Kantar, 1998, s. 589), *menter* (Kantar, 1998, s. 619)=**Mo.** *eleg* ‘alay konusu, küçümseme, alay, eğlenme, hor görme, yergi, aşağılama’ (Lessing, 2017, s. 390), *eleglel* ‘istihza, alay, hakaret, yergi’ (Lessing, 2017, s. 391), *iniyedü(n) nagadum* ‘eğlence, şaka, alay’ (Lessing, 2017, s. 517), *nagadum* ‘oyun, şaka’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadum iniyedüm* ‘şaka, eğlenme’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadum hoşung* ‘oyun, eğlenme, şaka’ (Lessing, 2017, s. 681), *domug* ‘şaka, eğlenme, alay’ (Lessing, 2017, s. 334), *soncil* ‘alay’ (Lessing, 2017, s. 873), *hoşung* ‘alay, istihza’ (Lessing, 2017, s. 1146), *hoçilal* ‘şaka, alay’ (Lessing, 2017, s. 1123).

İslamî-Türkçe metinlerde dinî bir terim olarak ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığı içerisinde yer alan ifadelerden biri de, ‘şaka, latife’ anlamlarına gelen *küngeç* ifadesidir. Terim, ŞSL’de Arapça *hezl*, *herze* ve *müşhara* (Durgut, 1995, s. 534) karşılıklarına denk gelmektedir. İslamî-Türkçe metinlerden ŞSL’de geçen *küngeç* ifadesinin kökeni hakkında bir değerlendirme sözü konusu değildir. Terim, bizce *kül-(ü)n-geç* morfolojik açılımına sahiptir. İfade, çeşitli seslik olaylarla *külüngeç*>*külngeç*>*küngeç* gelişimine uğramıştır. Türkçede orta hecede bulunan dar ünlülerin düşmesi (ı, i, u, ü) ve benzer sesler, birbirine gelişir kuralıyla *ln>n* değişimi sonucu beliren *kün-* ifadesi üzerine gelen -gAç ekine baktığımızda, bu biçimbirim fiil kök ve gövdelerinden ad ve sıfatlar türeten bir ektir. Eklendiği fiil gövdeleri, genellikle -n- ve -r- çatı eki almış gövdelerdir. Ad olarak *atlangaç*, *burgaç*, *çevirgeç*, *kıskaç*, *oturğaç* gibi alet adları oluşturan bu ek, eklendiği fiillerdeki anlamla ilgili huy ve tabiat bildiren sıfatlar da türetmiştir (Korkmaz, 2009, s. 79). Çağatay Türkçesinde tanıklanamayan *kül-(ü)n-* eylemi üzerine gelen -gAç eki zikredilen işlevler dışında, ad olarak ‘şaka, latife’ anlamlarında kullanılmaktadır. Terim, birebir Türkçe çevirinin ürünüdür.

15. tabba ‘eğlence, alay ve ayıplama’ (Yüce, 2014, s. 181)=**Ar.** *iktiza* (Kantar, 2007, s. 670), *hecv* (Devellioğlu, 2006, s. 368), *hezl* (Devellioğlu, 2006, s. 361), *istihzā* (Devellioğlu, 2006, s. 458), *latife* (Devellioğlu, 2006, s. 543), *maşhara* (Devellioğlu, 2006, s. 583), *muṭāyēbe* (Devellioğlu, 2006, s. 692), *ṭannāz* (Devellioğlu, 2006, s. 1031)=**Far.** *fūsūs* (Devellioğlu, 2006, s. 272), *efsūs* (Kantar, 1998, s. 64), *heriş* (Kantar, 1998, s. 258), *hendestāni* (Kantar, 1998, s. 264), *hende-āver* (Kantar, 1998,

s. 264), *hede-heriş* (Kantar, 1998, s. 264), *rîş-hend* (Kantar, 1998, s. 324), *zemetrâ* (Kantar, 1998, s. 330), *sohriyye* (Kantar, 1998, s. 347), *tenz* (Kantar, 1998: s. 415), *mesheregi* (Kantar, 1998, s. 589), *menter* (Kantar, 1998, s. 619)=**Mo.** *eleg* ‘alay konusu, küçümseme, alay, eğlenme, hor görme, yergi, aşağılama’ (Lessing, 2017, s. 390), *eleglel* ‘istihza, alay, hakaret, yergi’ (Lessing, 2017, s. 391), *iniyedü(n) nagadum* ‘eğlence, şaka, alay’ (Lessing, 2017, s. 517), *nagadum* ‘oyun, şaka’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadum iniyedüm* ‘şaka, eğlence’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadum hoşung* ‘oyun, eğlence, şaka’ (Lessing, 2017, s. 681), *domug* ‘şaka, eğlence, alay’ (Lessing, 2017, s. 334), *soncil* ‘alay’ (Lessing, 2017, s. 873), *hoşung* ‘alay, istihza’ (Lessing, 2017, s. 1146), *hoçilal* ‘şaka, alay’ (Lessing, 2017, s. 1123).

İslamî-Türkçe metinlerde dinî bir terim olarak ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığı içerisinde yer alan ifadelerden biri de, ‘eğlence, alay ve ayıplama’ anlamlarına gelen *tabba* ifadesidir. Terim, ME 6/4’te *düşman tabbası kıldı anı* “Düşmanın alay konusu oldu.” (Yüce, 2014, s. 32) örneğinde görülmektedir.

Sözcükle ilgili değerlendirmelere bakıldığında, ifade Tarama Sözlüğü’nde *kadı tapası olmayam* ‘Nefret edilen kadı olmayayım.’ (URL 14) örneğinde ‘çekiştirilen, başına kakılan, nefret edilen’ anlamlarına gelmektedir. Clauson’da sözcük, *tap-* (II) eylemine götürülür. Clauson’a göre, sözcük temelde ‘-e doğru; -e rağmen’ anlamlarında olsa da, ifadenin ‘hoşlanmama, tikslenme’ anlamı da söz konusudur (EDPT, 1972, s 435-436). Räsänen’de ifade, *taba* ‘gülme, eğlenme’ madde başında gösterilir ve sözcüğün *tabala-* formuna değinilir (VEWT, 1969, s. 451). İfade, her ne kadar ünsüz ikizleşmesi ile *tabba* formunda görülse de, ʙ harfinin hem /b/ hem de /p/ olarak okunmasından dolayı, *tapa~taba~tabba* formları söz konusudur. İfadeye dair başka bir köken bilgisi değerlendirmesi söz konusu değildir. Terim, birebir Türkçe çevirinin ürünüdür.

16. tabbalat- ‘eğlendirmek, sevindirmek; alay konusu etmek’ (Yüce, 2014, s. 181)=**Ar.** *haza’a* (Eckmann, 1976, s. 73), *istihza’* (Ata, 2013, s. 332-333), *şamita* (Eckmann, 1976, s. 273)=**Far.** *şad kardan* (Eckmann, 1976, s. 273), *fisôs kerden* (Eckmann, 1976, s. 73), *füsüs kerden* (Ata, 2013, s. 333), *dest endâhten* (Kantar, 1998, s. 286), *rîşhend kerden* (Kantar, 1998, s. 324), *tenz kerden* (Kantar, 1998, s. 415), *kelâg zeden* (Kantar, 1998, s. 497), *kelâg giriften* (Kantar, 1998, s. 497), *meçel kerden* (Kantar, 1998, s. 566), *menter kerden* (Kantar, 1998, s. 619), *hev kerden* (Kantar, 1998, s. 695), *edâ der âverden* (Kantar, 1998, s. 41)=**Mo.** *elegle-* (Wilkens, 2021, s. 254; Lessing, 2017, s. 390), *eleg barihu*, *eleg bolgahu*, *eleg kikü* ‘alay etmek, eğlenmek’ (Lessing, 2017, s. 390), *eleglegül-* ‘alay etmek, gülmek’ (Lessing, 2017, s. 391), *iniyedü(n) barihu* ‘alay etmek, eğlenmek, biriyle eğlenmek, dalga geçmek’ (Lessing, 2017, s. 517), *irtay-* ‘dudak bükme, küçümseme, alay etmek, alaycı bir ifade takınmak’ (Lessing, 2017, s. 520), *nagadum barihu* ‘dalga geçmek, alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadum kikü* ‘alay etmek, şaka yapmak’ (Lessing, 2017, s. 681), *gocila-* ‘alay etmek, dalga geçmek’ (Lessing, 2017, s. 451), *sonci-* ‘bir kimseyi gülünç duruma düşürmek, alay etmek, eğlenmek’ (Lessing, 2017, s.

873), *şogul*- ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 902), *şulu*- ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 903), *hoşungna*- ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 1146).

İslamî-Türkçe metinlerde dinî bir terim olarak ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığı içerisinde yer alan ifadelerden biri de, ‘eğlendirmek, sevindirmek; alay konusu etmek’ anlamlarına gelen *tabbalat*- eylemidir. İfade, ME 6/3’te *tabbalattı aña düşmannı* “Düşmanı alay konusu etti.” (Yüce, 2014, s. 32) örneğiyle görülmektedir. İfade, her ne kadar ünsüz ikizleşmesi ile *tabba* formunda görülse de, ɸ harfinin hem /b/ hem de /p/ olarak okunmasından dolayı, *tapa~taba~tabba* gibi formları söz konusudur. Terim, birebir Türkçe çevirinin ürünü olarak *tabbala*- eyleminin ettiren formudur.

17. tagon ‘alaycı, alaylı, alaylı konuşma’ (Wilkens, 2007, s. 408; Wilkens, 2021, s. 660)=**Skr.** *sambhinnapralāpa* (Wilkens, 2021, s. 73)=**Çin.** 不綺語 *bù qǐ yǔ* (SH, 1937, s. 108; Uçar, 2020, s. 521)=**Tib.** *ngag kyal, tshig kyal pa smra ba, tshig bkyal pa smra ba* (Hopkins)=**Mo.** *eleg* ‘alay konusu, küçümseme, alay, eğlenme, hor görme, yergi, aşağılama’ (Lessing, 2017, s. 390), *eleglel* ‘istihza, alay, hakaret, yergi’ (Lessing, 2017, s. 391), *iniyedü(n) nagadum* ‘eğlence, şaka, alay’ (Lessing, 2017, s. 517), *nagadum* ‘oyun, şaka’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadum iniyedüm* ‘şaka, eğlence’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadum hoşung* ‘oyun, eğlence, şaka’ (Lessing, 2017, s. 681), *domug* ‘şaka, eğlence, alay’ (Lessing, 2017, s. 334), *soncil* ‘alay’ (Lessing, 2017, s. 873), *hoşung* ‘alay, istihza’ (Lessing, 2017, s. 1146), *hoçilal* ‘şaka, alay’ (Lessing, 2017, s. 1123).

Budist Uygur dinî söz varlığında, *asgançu* ifadesi ile eş anlamlı terimlerden biri de, *tagon* ifadesidir. İfade, *asgançu* terimiyle aynı bağlamda ikileme olarak görev yapmaktadır.

Tanıklar

(1) *tagon asgançu sav sözleyürler* “Alaylı ve küçük düşürmeli söz söylerler.” (BT 37 DKPAM 7702-7703, 2016, s. 626-627).

(2) *kim birök tagon savag sevip taplap toyn kuvrag arasinta üküş tnl(ı)glarıg asgançulasar odgurak örtlüg yalınl(ı)g tamularda tugar* “Şayet, kim bu alaycı sözü sevip hoşlansa, rahipler topluluğu arasında sayısız canıyla alay etse, tamamen ateşlerle dolu cehennemde doğacaklardır.” (BT 37 DKPAM 7702-7706, 2016, s. 626).

(3) *negülük tagon asgançu sav sözleyür m(e)n tép* “Neden alaylı ve küçük düşürmeli söz söylüyorum diye” (BT 37 DKPAM 8114-8115, 2016, s. 650-651).

(4) *anı üçün öglüg köñüllüg kişi tagon asgançu sözlemektin etözin yığınıp* “Bu sebeple, düşünceli kişi alaylı ve küçük düşürmeli söz söylemekten bedenini uzaklaştırmaya yönelip” (BT 37 DKPAM 8147-8149, 2016, s. 652-653).

(5) *tagon asgançu sav sözlemegülük ol* “Alaylı ve küçük düşürmeli söz söylememeli.” (BT 37 DKPAM 8163, 2016, s. 652-653).

(6) *kişi köñülin saça tagon sav sözlemezler* “Yaltaklanma sözü söylemezler.” (Maytr. 32/2-3, 2019, s. 81, s. 212).

(7) *etözni artadımız asgançu tagon sav sözledimiz* “Vücudu mahvettik, yaltaklanıp riyakârane sözler söyledik.” (Maytr. 69, 7, 2019, s. 129, s. 241).

Eski Uygurca metinlere bakıldığında, *tagon* ifadesinin ağırlıklı olarak *asgançu* terimiyle kullanıldığı görülsede, *Maytrisimit*’te terimin ‘riyakârlık, riya’ (Tekin, 2019, s. 465) anlamları dikkat çekicidir. Budist düşünce sistemi açısından burada ‘alaylı konuşma’ kavramının ‘riyakârlık’ ile bir tutulduğu görülmüştür. Terimle ilgili değerlendirmelere bakıldığında, Clauson çalışmasında ifadeyi Anadolu ağızlarındaki *dagna-* ‘küçümsemek, ayıplamak, kınamak’ ifadesi ile ilişkilendirerek her iki sözcük arasında bir bağlantıdan bahsetmektedir (EDPT, 1972, s. 471). Clauson’un zikrettiği bu durumdan hareketle, Derleme Sözlüğü’nde Eski Uygurca *tagon* ile ilişkili *danla-~dagna-~danla-* ‘1. şaşmak. 2. kınamak’ (DS, 2009, s. 1362) *dañna- ~ danla- ~ danla-* ‘1. birisini över ya da kınarken abartarak konuşmak. 2. azarlamak, kızmak’ (DS, 2009, s. 1363), *dansa-* ‘alay etmek, beğenmemek’ (DS, 2009, s. 1363), *dansak* ‘gururlu, kibirli, alaycı, münasebetsiz kimse’ (DS, 2009, 1363) ifadeleri söz konusudur. Mau ve Röhrborn çalışmalarında *tagon* ifadesinin kökenini Çince 他 言 *tā yán* (1985, s. 71) terimine götürmektedir. Kelime hakkında kapsamlı bir değerlendirme Uçar (2020) tarafından yapılmıştır. Uçar ifade için “Bence Eski Uygurcadaki *tagon ~ tagun* kelimesi, Anadolu’ya şu aşamalardan geçerek ulaşmış olmalıdır: *tagon ~ tagun > *dagun > *daun > dan.*” (2020, s. 518) açıklamasını yapmaktadır. Terim, bu yönüyle birebir Türkçe çevirinin ürünüdür.

18. tagonçı ‘alaycı, şakacı kişi’ (Wilkens, 2021, s. 660)=**Skr.** *vidūşaka* (Wilkens, 2021, s. 660)=**Çin.** 愛遊玩 *ài yóu wán* (URL 15)=**Tib.** (...)=**Mo.** *iniyedümçi, iniyedütey* ‘şakacı kişi, muzip adam’ (Lessing, 2017, s. 517), *nağadumçi* ‘eğlence düşkün, şakacı’ (Lessing, 2017, s. 681), *domugçi* ‘alaycı, şakacı’ (Lessing, 2017, s. 335), *gociladug* ‘alay eden, alaycı’ (Lessing, 2017, s. 451), *hoşung cangtay* ‘alaycı, şakacı’ (Lessing, 2017, s. 1146), *hoşungçi* ‘şakacı, alaycı’ (Lessing, 2017, s. 1146), *hoşungnağçi* ‘alaycı, şakacı’ (Lessing, 2017, s. 1146).

Budist Uygur metinlerinde ‘alaycı, şakacı kişi’ anlamlarında *tagon* ifadesinden genişletilmiş *tagonçı* ifadesi de söz konusudur. İfade BT 37 DKPAM 7708-7709’de *tagonçı tnl(i)g katıg ünin sıgtasar ol èrinç tnl(i)glar* “Şakacı ve alaycı canlılar, kaba sesleriyle feryat etse, o zavallı canlılar” (2016, s. 626-627) örneğinde görülmektedir. Sözcükle ilgili değerlendirmelere bakıldığında, Clauson’da sözcük, *tagun* formuna gönderilir (EDPT, 1972, s. 471). Sadece Eski Uygurcayla sınırlı olan *tagonçı* kelimesiyle ilgili kapsamlı bir değerlendirme, Şen (2007) tarafından yapılmıştır. Şen’e göre, *tagon* ifadesi Eski Türkçede ‘pohpohlama, yağlama, dalga geçme, alay etme’ gibi anlamlarla görülür. *tagonçı*, Eski Uygurcada ‘yardımcı, yoldaş, sırdaş, pohpohçu’ anlamlarıyla görülmekle birlikte, ‘hükümdarın soytarısı’ (2007, s. 319-320) anlamına da gelmektedir. Terim, bu yönüyle birebir Türkçe çevirinin ürünüdür.

19. tagonla- ‘alay etmek’ (Wilkens, 2021, s. 660)=**Skr.** *saṃbhinna-pralāpāt prativirati, saṃbhinna-prarāpa-viramaṇa* (SH, 1937, s. 108; Uçar, 2020, s. 521)=**Çin.** 綺語 *qǐ yǔ* (Giles, 1964, s. 998 13626), 不綺語 *bù qǐ yǔ* (SH, 1937, s. 108), 語四過 *yǔ sì guò* (Hirakawa, 1997, s. 1077), 綺語 *qǐ yǔ* (Uçar, 2020, s. 522)=**Tib.** *ngag kyal, tshig kyal pa smra ba, tshig bkyal pa smra ba* (Hopkins)=**Mo.** *elegle-* (Wilkens, 2021, s. 254; Lessing, 2017, s. 390), *eleg barihu, eleg bolgahu, eleg kikü* ‘alay etmek, eğlenmek’ (Lessing, 2017, s. 390), *eleglegül-* ‘alay etmek, gülmek’ (Lessing, 2017, s. 391), *iniyedü(n) barihu* ‘alay etmek, eğlenmek, biriyle eğlenmek, dalga geçmek’ (Lessing, 2017, s. 517), *irtay-* ‘dudak bükmek, küçümsemek, alay etmek, alaycı bir ifade takınmak’ (Lessing, 2017, s. 520), *nagadum barihu* ‘dalga geçmek, alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadum kikü* ‘alay etmek, şaka yapmak’ (Lessing, 2017, s. 681), *gocila-* ‘alay etmek, dalga geçmek’ (Lessing, 2017, s. 451), *sonci-* ‘bir kimseyi gülünç duruma düşürmek, alay etmek, eğlenmek’ (Lessing, 2017, s. 873), *şogul-* ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 902), *şulu-* ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 903), *hoşungna-* ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 1146).

İslamî-Türkçe metinlerde dinî bir terim olarak ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığı içerisinde yer alan ifadelerden biri de, *tagonla-* eylemidir. Fiil, *azgançula-* ve *èlikle-*, *èlikle-*, *èlekle-* eylemleri ile eş anlamlıdır. Terim, BT 37 DKPAM 7597-7598’de *ötrü têtsèsi bahşısına tagonlayu* “Bu sebepten öğrencisi hocasına alay ederek ...” (2016, s. 620-621) örneğinde görülmektedir. Sözcükle ilgili değerlendirmelere bakıldığında, Clauson ifadeyi *tagun* sözcüğüne götürerek terimin *azgançula-* eylemi ile eş anlamlı olduğunu söyler (EDPT, 1972, s. 471). Erdal’a göre ifade, *tagon+la-* morfolojik açılımına sahiptir (OTWF, 1991, s. 445). Terim, Clauson ve Erdal’ın önerdiği *tagon+la-* şeklindeki köken bilgisi açılımını yansıtmaktadır. Sözcük, birebir Türkçe çevirinin ürünüdür.

20. takış- ‘eğlenmek, alaya almak, şakalaşmak, latife etmek’ (Durgut, 1995, s.211; Ünlü, 2013, s. 1067)=**Ar.** *haza’a* (Eckmann, 1976, s. 73), *istihza’* (Ata, 2013, s. 332-333)=**Far.** *fisôs kerden* (Eckmann, 1976, s. 73), *füsüs kerden* (Ata, 2013, s. 333), *dest endâhten* (Kanar, 1998, s. 286), *rîşhend kerden* (Kanar, 1998, s. 324), *tenz kerden* (Kanar, 1998, s. 415), *kelâg zeden* (Kanar, 1998, s. 497), *kelâg giriften* (Kanar, 1998, s. 497), *meçel kerden* (Kanar, 1998, s. 566), *menter kerden* (Kanar, 1998, s. 619), *hev kerden* (Kanar, 1998, s. 695), *edâ der âverden* (Kanar, 1998, s. 41)=**Mo.** *elegle-* (Wilkens, 2021, s. 254; Lessing, 2017, s. 390), *eleg barihu, eleg bolgahu, eleg kikü* ‘alay etmek, eğlenmek’ (Lessing, 2017, s. 390), *eleglegül-* ‘alay etmek, gülmek’ (Lessing, 2017, s. 391), *iniyedü(n) barihu* ‘alay etmek, eğlenmek, biriyle eğlenmek, dalga geçmek’ (Lessing, 2017, s. 517), *irtay-* ‘dudak bükmek, küçümsemek, alay etmek, alaycı bir ifade takınmak’ (Lessing, 2017, s. 520), *nagadum barihu* ‘dalga geçmek, alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadum kikü* ‘alay etmek, şaka yapmak’ (Lessing, 2017, s. 681), *gocila-* ‘alay etmek, dalga geçmek’ (Lessing, 2017, s. 451), *sonci-* ‘bir kimseyi gülünç duruma düşürmek, alay etmek, eğlenmek’ (Lessing, 2017, s. 873), *şogul-* ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 902), *şulu-*

‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 903), *hoşungna*- ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 1146).

İslamî-Türkçe metinlerde dinî bir terim olarak ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığı içerisinde yer alan ifadelerden biri de, *takış*- ifadesidir. İfade, ŞSL’de ‘eğlenmek, alaya almak, latife etmek’ (Durgut, 1995, s. 212) anlamlarına gelmektedir. Sözcük, *tak*- ‘takmak, iliştmek’ (EDPT, 1972, s. 464; VEWT, 1969, s. 456) anlamlı eylem üzerine gelen -(X)ş- işteşlik çatısıyla ortaya çıkmıştır. Sözcük, birebir Türkçe çevirinin ürünüdür.

21. tapala- ‘Düşmanın uğradığı zarara sevinmek; birini düşmanını musibete uğratmakla sevindirmek; bu sebepten dolayı da alaya almak’ (Özçamkan Ayaz, 2020, s. 907)=**Ar.** *haza’a* (Eckmann, 1976, s. 73), *istihza’* (Ata, 2013, s. 332-333), *şemite, eşmete* (Özçamkan Ayaz, 2020, s. 907), *şamita* (Eckmann, 1976, s. 273)=**Far.** *şad kardan* (Eckmann, 1976, s. 273), *fisös kerden* (Eckmann, 1976, s. 73), *füsüs kerden* (Ata, 2013, s. 333), *dest endâhten* (Kantar, 1998, s. 286), *rîşhend kerden* (Kantar, 1998, s. 324), *tenz kerden* (Kantar, 1998, s. 415), *kelâg zeden* (Kantar, 1998, s. 497), *kelâg giriften* (Kantar, 1998, s. 497), *meçel kerden* (Kantar, 1998, s. 566), *menter kerden* (Kantar, 1998, s. 619), *hev kerden* (Kantar, 1998, s. 695), *edâ der âverden* (Kantar, 1998, s. 41)=**Mo.** *elegele-* (Wilkens, 2021, s. 254; Lessing, 2017, s. 390), *eleg barihu, eleg bolgahu, eleg kikü* ‘alay etmek, eğlenmek’ (Lessing, 2017, s. 390), *eleglegül-* ‘alay etmek, gülmek’ (Lessing, 2017, s. 391), *iniyedü(n) barihu* ‘alay etmek, eğlenmek, biriyle eğlenmek, dalga geçmek’ (Lessing, 2017, s. 517), *irtay-* ‘dudak bükmek, küçümsemek, alay etmek, alaycı bir ifade takınmak’ (Lessing, 2017, s. 520), *nagadum barihu* ‘dalga geçmek, alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadum kikü* ‘alay etmek, şaka yapmak’ (Lessing, 2017, s. 681), *gocila-* ‘alay etmek, dalga geçmek’ (Lessing, 2017, s. 451), *sonci-* ‘bir kimseyi gülünç duruma düşürmek, alay etmek, eğlenmek’ (Lessing, 2017, s. 873), *şogul-* ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 902), *şulu-* ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 903), *hoşungna*- ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 1146).

İslamî-Türkçe metinlerde dinî bir terim olarak ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığı içerisinde yer alan ifadelerden biri de, ‘düşmanına sevinmek, düşmanı musibete uğratmaktan zevk almak’ anlamlı *tapala-* eylemidir. Eylem, ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığı içerisinde dolaylı olarak ‘alay etmek, küçümsemek, alay konusu etmek’ anlamlarında düşünülebilir. İlgili terim, ME metninin Paris ve Yozgat nüshalarında P131b7’de *tapaladı aña* “Onunla eğlendi.” ve P172a7’de *tapaladı aña düşmenni* “Düşmanı musibete uğrattığına sevindi.” (Özçamkan Ayaz, 2020, s. 907) örnekleriyle görülmektedir. Sözcükle ilgili değerlendirmelere bakıldığında, Clauson’da sözcük, *tapa* ifadesine götürülür. Terim, ‘bir başkasının hatasından zevk alma’ anlamına gelmektedir. Kırgızca, Kazakça ve Kazan Tatarcası gibi dillerde yaşayan sözcük, Karahanlı ve Harezmi dönemlerinde de görülmektedir (EDPT, 1972, s. 441; DTS, 1969, s. 525; VEWT, 1969, s. 451). DLT’te ifade, *ol anı tapaladı* “O, onu ayıpladı.” örneğinde geçmektedir (Kaçalın ve Ölmez, 2019, s. 440). Terim, birebir Türkçe çevirinin ürünüdür.

22. tapalat- ‘sevindirmek, birinin kötülüğünden zevk aldirmek’ (Ata, 2013, s. 656)=**Ar.** *işmât* (Ata, 2013, s. 656), *şamita* (Eckmann, 1976, s. 273)=**Far.** *şād kerden* (Eckmann, 1976, s. 273; Ata, 2013, s. 656)=**Mo.** *iniyedü(n) barihu* ‘alay etmek, eğlenmek, biriyle eğlenmek, dalga geçmek’ (Lessing, 2017, s. 517), *sonci-* ‘bir kimseyi gülünç duruma düşürmek, alay etmek, eğlenmek’ (Lessing, 2017, s. 873).

İslamî-Türkçe metinlerde dinî bir terim olarak ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığı içerisinde yer alan ifadelerden biri de, ‘düşmanına sevinmek, düşmanı musibete uğratmaktan zevk almak’ anlamlı *tapala-* eyleminin ettirgen formu, *tapalat-* biçimidir. Bu biçim, her ne kadar ‘sevindirmek, birinin kötülüğünden zevk aldirmek’ anlamlarına gelse de, ibare ‘alay konusu etmek, maskara ettirmek’ anlamlarına gelmektedir. İfade, RKT 28/28b1’de *öldrü yazdılar meni, tapalatmağıl düşmanlarğa* “Beni öldürmek üzereydiler, düşmanları sevindirme; beni alay konusu ettirme!” (Ata, 2013, s. 656) örneğinde görülmektedir.

Sözcükle ilgili değerlendirmelere bakıldığında, terim birebir Türkçe çevirinin ürünü olarak *tapala-* eyleminin ettirgen formudur. Hem *tabbalat-* hem de *tapalat-* ifadeleri, bu yönüyle ikili kullanım hüviyetindedir.

23. uçuzla- ‘alay etmek’=**Skr.** *sambhinna-pralāpāt prativirati, sambhinna-prarāpa-viramaṇa* (SH, 1937, s. 108; Uçar, 2020, s. 521)=**Çin.** 綺語 *qǐ yǔ* (Giles, 1964, s. 998 13626), 不綺語 *bù qǐ yǔ* (SH, 1937, s. 108), 語四過 *yǔ sì guò* (Hirakawa, 1997, s. 1077), 綺語 *qǐ yǔ* (Uçar, 2020, s. 522)=**Tib.** *ngag kyal, tshig kyal pa smra ba, tshig bkyal pa smra ba* (Hopkins)=**Mo.** *elegle-* (Wilkens, 2021, s. 254; Lessing, 2017, s. 390), *eleg barihu, eleg bolgahu, eleg kikü* ‘alay etmek, eğlenmek’ (Lessing, 2017, s. 390), *eleglegül-* ‘alay etmek, gülmek’ (Lessing, 2017, s. 391), *iniyedü(n) barihu* ‘alay etmek, eğlenmek, biriyle eğlenmek, dalga geçmek’ (Lessing, 2017, s. 517), *irtay-* ‘dudak bükmek, küçümsemek, alay etmek, alaycı bir ifade takınmak’ (Lessing, 2017, s. 520), *nagadum barihu* ‘dalga geçmek, alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadum kikü* ‘alay etmek, şaka yapmak’ (Lessing, 2017, s. 681), *gocila-* ‘alay etmek, dalga geçmek’ (Lessing, 2017, s. 451), *sonci-* ‘bir kimseyi gülünç duruma düşürmek, alay etmek, eğlenmek’ (Lessing, 2017, s. 873), *şogul-* ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 902), *şulu-* ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 903), *hoşungna-* ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 1146).

Budizm’de *on günah* içinde yer alan ve *dil* ile gerçekleştirilen 4 günahın biri olan ‘kötü konuşma; alay, küçümseme’ kavramının fiil formlarından biri de, *uçuzla-* eylemidir.

Tanımlar

(1) *burhan erdinig ayıglamadın nom erdinig yèniklemedin bursañ kuvrag erdinig uçuzlamadın* “Buddha mücevherini kötülemeden Dharma mücevherini küçümsemekten Buddha topluluğunu kıymetsizleştirip alaya almadan’ (AY 3067-3069, 2021, s. 184).

(2) *köni nomda yoridaçılarig körüp sögüp sarsıp tutap uçuzlap* “Doğru yoldaki canlıları görüp onlara hakaret edip küçük düşürerek” (AY 4201-4203, 2021, s. 221).

(3) *özümde yavızlarıg körüp uçuzladım asgançuladım erser* “Kendimdeki kötülerini görüp küçümsemem, alay ettim.” (AY 4206-4207, 2021, s. 221).

Eski Uygurca metinlere bakıldığında, ilgili ifadenin dinî bağlamda kullanıldığı görülmektedir. Sözcükle ilgili değerlendirmelere bakıldığında, Clauson’da kelime *uçuz* sözcüğüne götürülür. İfade, Eski Uygurcadan başlayarak Karahanlı Türkçesine kadar yoğun kullanımlara sahiptir (EDPT, 1972, s. 32). Räsänen’de sözcük, *uçuz* kelimesine götürülür. Çalışmada terim, hem tarihî hem de modern Türk dillerinde gösterilip ifadenin Moğolcada *uçir* formunda olduğu söylenir (VEWT, 1969, s. 509). Erdal’da ifade, *uçuz+la-* şeklinde verilir. Erdal’a göre, terim ‘alay etmek’ anlamında *asKañçula-* eyleminin eşdeğeridir (OTWF, 1991, s. 449, s. 623). Terim, Clauson ve Erdal’ın işaret ettiği *uçuz+la-* morfolojik açılımına sahiptir.

24. uçuzlamak ‘alay etme, aşağılayıcı davranma, tahkir, istihkar’ (Wilkins, 2021, s. 784)=**Skr.** *sambhinnapralāpa* (Wilkins, 2021, s. 73)=**Çin.** 不綺語 *bù qǐ yǔ* (SH, 1937, s. 108; Uçar, 2020, s. 521), 他言 *tā yán* (Giles, 1964, 10494 13025)=**Tib.** *ngag kyal, tshig kyal pa smra ba, tshig bkyl pa smra ba* (Hopkins)=**Mo.** *eleg* ‘alay konusu, küçümseme, alay, eğlenme, hor görme, yergi, aşağılama’ (Lessing, 2017, s. 390), *eleglel* ‘istihza, alay, hakaret, yergi’ (Lessing, 2017, s. 391), *iniyedü(n) nagadam* ‘eğlence, şaka, alay’ (Lessing, 2017, s. 517), *nagadam* ‘oyun, şaka’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadam iniyedüm* ‘şaka, eğlence’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadam hoşung* ‘oyun, eğlence, şaka’ (Lessing, 2017, s. 681), *domug* ‘şaka, eğlence, alay’ (Lessing, 2017, s. 334), *soncil* ‘alay’ (Lessing, 2017, s. 873), *hoşung* ‘alay, istihza’ (Lessing, 2017, s. 1146), *hoçilal* ‘şaka, alay’ (Lessing, 2017, s. 1123).

Budizm’de *on günah* içinde yer alan ve *dil* ile gerçekleştirilen 4 günahın biri olan ‘kötü konuşma; alay, küçümseme’ kavramının ürünü olarak *uçuzla-* eyleminin mastar -mAk formu da söz konusudur. Bu ifade, *asgançu, èlük* ve *tagon* terimleri ile eş anlamlıdır. Sözcük, birebir Türkçe çevirinin ürünüdür.

Tanımlar

(1) *y(è)me eşidükde yèniklemeklig uçuzlamaklig üze kültümüz* “Yine işittikten sonra, aşağılayıcı bir tavir ile yüksek sesle güldük, eğlendik.” (Abitaki 14, 2021, s. 60, s. 224).

(2) *yètinç tnl(ı)glarig ölürgeli sevip yalnız yaluntık yalnız keşşeklerig uçuzlamak satgamak* “Yedincisi canlıları öldürmek için sevip yalnız ve sefil varlıkları aşağılayıp küçük düşürerek satmak için” (BT 2 250-253, 1971, s. 25).

(3) *bahşını uçuzlamaklig sakınç üze inçip neñ darnili sidini bulmak tapmak bolmaz* “Kendi Gurusu’nu alçaltacak düşünceye sahip olduğunda, hiçbir şekilde Dhāraṇī-Siddhi’yi bulamaz.” (BT 8 008-010, 1977, s. 30).

Eski Uygurca metinlere bakıldığında, ilgili terimin ‘kötü konuşma; alay, küçümseme’ anlamlı söz varlığı içerisinde kullanımlar bulunduğu görülmektedir. Sözcük, birebir Türkçe çevirinin ürünüdür.

25. yaltğa~yoltğa~yultğa ‘bir şeyle alay etme, alay’ (Ünlü, 2012a, s. 1136, s. 1239)=**Ar.** *iktiza* (Kanar, 2007, s. 670), *hecv* (Devellioğlu, 2006, s. 368), *hezl* (Devellioğlu, 2006, s. 361), *istihzā* (Devellioğlu, 2006, s. 458), *laṭife* (Devellioğlu, 2006, s. 543), *maṣhara* (Devellioğlu, 2006, s. 583), *muṭāyebe* (Devellioğlu, 2006, s. 692), *ṭannāz* (Devellioğlu, 2006, s. 1031)=**Far.** *fūsūs* (Devellioğlu, 2006, s. 272), *eṣsūs* (Kanar, 1998, s. 64), *heriṣ* (Kanar, 1998, s. 258), *hendestāni* (Kanar, 1998, s. 264), *hēnde-āver* (Kanar, 1998, s. 264), *hēnde-heriṣ* (Kanar, 1998, s. 264), *rīṣ-hēnd* (Kanar, 1998, s. 324), *zemetrā* (Kanar, 1998, s. 330), *soḥriyye* (Kanar, 1998, s. 347), *tenz* (Kanar, 1998: s. 415), *meṣherēgī* (Kanar, 1998, s. 589), *menter* (Kanar, 1998, s. 619)=**Mo.** *eleg* ‘alay konusu, küçümseme, alay, eğlenme, hor görme, yergi, aşağılama’ (Lessing, 2017, s. 390), *eleglel* ‘istihza, alay, hakaret, yergi’ (Lessing, 2017, s. 391), *miniyyedü(n) nagadum* ‘eğlence, şaka, alay’ (Lessing, 2017, s. 517), *nagadum* ‘oyun, şaka’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadum iniyedüm* ‘şaka, eğlence’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadum hoşung* ‘oyun, eğlence, şaka’ (Lessing, 2017, s. 681), *domug* ‘şaka, eğlence, alay’ (Lessing, 2017, s. 334), *soncil* ‘alay’ (Lessing, 2017, s. 873), *hoşung* ‘alay, istihza’ (Lessing, 2017, s. 1146), *hoçılal* ‘şaka, alay’ (Lessing, 2017, s. 1123).

İslamî-Türkçe metinlerde dinî bir terim olarak ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığı içerisinde yer alan ifadelerden biri de, *yaltğa~yoltğa* terimidir. Sözcükle ilgili değerlendirmelere bakıldığında, ifade, *elik* sözcüğü ile eş anlamlıdır. DLT’de ifade *ol anı yaltğa kıldı* “O, onunla alay etti.” (DLT C III, 2013, s. 432; Kaçalın ve Ölmez, 2019, s. 552) örneğinde görülmektedir. Terimin *yoltğa~yultğa* şeklinde fonetik varyasyonları vardır. Clauson’a göre, bir hapaks (tekörnek) olan *yaltğa* sözcüğü, birbiriyle ardışık ünlü ve ünsüzleri içeren varyantlara sahiptir (EDPT, 1972, s. 922). Clauson tarafından zikredilen bu durum, tarihî metinlerden tanıklanan *yaltğa~yoltğa~yultğa* örnekleriyle görülmektedir. Terime yönelik köken bilgisi açıklaması söz konusu değildir. İfade için önereceğimiz morfolojik açılım, kesin olmamakla birlikte **yal-t+ga* formudur. ‘alevenmek, parlamak’ anlamına gelen **yal-* sözcüğü üzerine gelen -t yapım ekiyle sözcük ‘çıplak’ (EDPT, 1972, s. 918, s. 922) anlamına gelir. İfade, temel anlamından sıyrılarak ‘alay etmek’ anlamına geçiş yapmıştır. Sözcük, birebir Türkçe çevirinin ürünüdür.

26. yobi ‘eğlence konusu, alay, istihza’ (Ünlü, 2012b, s. 690)=**Ar.** *iktiza* (Kanar, 2007, s. 670), *hecv* (Devellioğlu, 2006, s. 368), *huzuvv* (Üşenmez, 2010, s. 665), *hezl* (Devellioğlu, 2006, s. 361), *istihzā* (Devellioğlu, 2006, s. 458), *laṭife* (Devellioğlu, 2006, s. 543), *maṣhara* (Devellioğlu, 2006, s. 583), *muṭāyebe* (Devellioğlu, 2006, s. 692), *ṭannāz* (Devellioğlu, 2006, s. 1031)=**Far.** *fūsūs* (Devellioğlu, 2006, s. 272), *eṣsūs* (Kanar, 1998, s. 64), *heriṣ* (Kanar, 1998, s. 258), *hendestāni* (Kanar, 1998, s. 264), *hēnde-āver* (Kanar, 1998, s. 264), *hēnde-heriṣ* (Kanar, 1998, s. 264), *rīṣ-*

hend (Kanar, 1998, s. 324), *zemetrâ* (Kanar, 1998, s. 330), *sohriyye* (Kanar, 1998, s. 347), *tenz* (Kanar, 1998: s. 415), *mesheregi* (Kanar, 1998, s. 589), *menter* (Kanar, 1998, s. 619)=**Mo.** *eleg* ‘alay konusu, küçümseme, alay, eğlenme, hor görme, yergi, aşağılama’ (Lessing, 2017, s. 390), *eleglel* ‘istihza, alay, hakaret, yergi’ (Lessing, 2017, s. 391), *iniyedü(n) nagadum* ‘eğlence, şaka, alay’ (Lessing, 2017, s. 517), *nagadum* ‘oyun, şaka’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadum iniyedüm* ‘şaka, eğlenme’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadum hoşung* ‘oyun, eğlenme, şaka’ (Lessing, 2017, s. 681), *domug* ‘şaka, eğlenme, alay’ (Lessing, 2017, s. 334), *soncil* ‘alay’ (Lessing, 2017, s. 873), *hoşung* ‘alay, istihza’ (Lessing, 2017, s. 1146), *hoçılal* ‘şaka, alay’ (Lessing, 2017, s. 1123).

İslamî-Türkçe metinlerde dinî bir terim olarak ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığı içerisinde yer alan ifadelerden biri de, *yobı* terimidir. İfade, *ëlük* sözcüğü ile eş anlamlıdır.

Tanıklar

(1) *tutunduğ mu anlarını yobı* “Onları, eğlenme konusu etmeye mi tutundu!” (**HKT 436a/9**, 1993, s. 347).

(2) *yobı takı idiniñ rahmeti yahşırak ol nersedin kim yıgarlar* “Eğlence konusu(dur). Ayrıca, Allah’ın rahmetinden daha güzel ne tutarlar ki!” (**MKT Cilt I**, 2019, s. 138).

(3) *tutmañ tañrıññ äyetlerini yobı* “Allah’ın ayetlerini alay ederek tutmayın!” (**ÖKT**, 2010, s. 665).

İslamî-Türkçe metinlere bakıldığında, *yobı* ifadesinin dinî bağlamda Arapça ve Farsça terimlere denk geldiği görülmektedir. Eski Uygurca ve Karahanlı Türkçesinde tanıklanmayan sadece Harezmi Türkçesine özgü olan bu ifade üzerine kapsamlı bir açıklama söz konusu değildir. Clauson’da sözcük, *yobı* formundan ziyade ileri bir öge olarak *yobıla-* ‘alay etmek’ şeklinde görülür (EDPT, 1972, s. 878). İfade, DLT’te *yopıla-* şeklinde de tanıklanmaktadır (Kaçalın ve Ölmez, 2019, s. 600). Terim, birebir Türkçe çevirinin ürünüdür.

27. yobıla- ‘alay etmek, alaya almak’ (Ünlü, 2012b, s. 690; Sağol, 1993, s. 1035)=**Ar.** *haza’a* (Eckmann, 1976, s. 73), *istihza*’ (Ata, 2013, s. 332-333), *sehr* (Üşenmez, 2010, s. 665)=**Far.** *efsüs kerden* (Üşenmez, 2010, s. 665), *fisös kerden* (Eckmann, 1976, s. 73), *füsüs kerden* (Ata, 2013, s. 333), *dest endâhten* (Kanar, 1998, s. 286), *rişhend kerden* (Kanar, 1998, s. 324), *tenz kerden* (Kanar, 1998, s. 415), *kelâg zeden* (Kanar, 1998, s. 497), *kelâg giriften* (Kanar, 1998, s. 497), *meçel kerden* (Kanar, 1998, s. 566), *menter kerden* (Kanar, 1998, s. 619), *hev kerden* (Kanar, 1998, s. 695), *edâ der âverden* (Kanar, 1998, s. 41)=**Mo.** *elegle-* (Wilkens, 2021, s. 254; Lessing, 2017, s. 390), *eleg barihu*, *eleg bolgahu*, *eleg kikü* ‘alay etmek, eğlenmek’ (Lessing, 2017, s. 390), *eleglegül-* ‘alay etmek, gülmek’ (Lessing, 2017, s. 391), *iniyedü(n) barihu* ‘alay etmek, eğlenmek, biriyle eğlenmek, dalga geçmek’ (Lessing,

2017, s. 517), *irtay-* ‘dudak bükmek, küçümsemek, alay etmek, alaycı bir ifade takınmak’ (Lessing, 2017, s. 520), *nağadum barihu* ‘dalga geçmek, alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 681), *nağadum kikü* ‘alay etmek, şaka yapmak’ (Lessing, 2017, s. 681), *gocila-* ‘alay etmek, dalga geçmek’ (Lessing, 2017, s. 451), *sonci-* ‘bir kimseyi gülünç duruma düşürmek, alay etmek, eğlenmek’ (Lessing, 2017, s. 873), *şogul-* ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 902), *şulu-* ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 903), *hoşungna-* ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 1146).

İslamî-Türkçe metinlerde dinî bir terim olarak ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığı içerisinde yer alan ifadelerden biri de, *yobıla-* eylemidir. İfade, *èlükle-*, *èlikle-* ve de *èlekle-* terimlerinin eş değeridir.

Tanımlar

(1) *taķı yobılayurlar* “Ayrıca, alaya alırlar.” (HKT 426a/4, 1993, s. 337; ÖKT, [59a]/3=B:212, 2010, s. 665).

(2) *meğer yobılayur* *èrdiler anıñ birle* “Meğer onunla alay ederlerdi.” (HKT 467a/5, 1993, s. 373).

(3) *anıñ birle èleklerler maşhara kılurlar yobıllarlar* “Onunla şakalaşıp alay ederlerdi.” (MKT 47b/1, 2019, s. 96).

(4) *ol kim anıñ birle yobılayur èrdiler* “Ki, onunla alay ederlerdi.” (MKT 102b/7, 2019, s. 160).

(5) *tutunduñuz tañrınıñ ayetlerini füsüs/yobı yobılayu* “Allah’ın ayetlerini alaya almak için çaba verdiniz.” (MKT 99a/2, 2019, s. 160).

(6) *yobıladı anı èlikledi anı* “Onunla alay etti, küçümsedi.” (ME 165/4, 2014, s. 64).

Sözcükle ilgili değerlendirmelere bakıldığında, Clauson’da sözcük *yobıla-* formunda görülür. Clauson’a göre, ifade *yo:b (ya:b)* formuna gider. Oğuzlar ve Kıpçaklara özgü bu terim, ‘alay, şaka’ anlamında *yab yob* şeklinde görülür (EDPT, 1972, s. 878). DLT’te ifade üzerine kapsamlı bir açıklama söz konusudur. *Tañut hanı yopıladı ölüm birle töpöledi kadaşları tapaladı ölüm körüp yüzü adı* “Tañut kağanı, katun sını hanını aldattı ve tepesine vurup onu öldürdü. Yenilen adamı kardeşleri ayıpladı ve düşmanları bayram etti. Ölümle burun buruna gelince, yüzünün rengi attı.” örneğinde yer alan *yopıla-* ifadesi, Kaşgarlı’ya göre, Oğuz ve Kıpçak lehçelerine aittir. Örneğin, *yopıllar yopıllamak* yapısını, öbür Türkler çok az kullanırken Oğuz ve Kıpçaklar yoğun olarak kullanır. Hatta onlar ‘hile’ kavramı için *yap yop* derler ve bundan fiil türetmezler (Kaçalın ve Ölmez, 2019, s. 600-601). Kaşgarlı’nın dile getirdiği görüş, Clauson tarafından da dile getirilerek *yobı* ifadesinin aslında *yob* formu olduğu söylenmiştir (EDPT, 1972, s. 878). Bu yönüyle, *yobıla-* eylemini *yob(ı)~yop(ı)+la-* şeklinde düşünebiliriz. Ayrıca, bu açıklamalara ek olarak Harezmi sahâsi Kur’an Tercümelelerinde ‘alay (etmek)’ anlamında görülen *yobıla-*

eyleminin Kıpçak Türkçesinde *yobula-* ‘alay etmek’ (Toparlı vd., 2007, s. 325) formu da söz konusudur. Terim, birebir Türkçe çevirinin ürünüdür.

28. yobılağan ‘alay eden’ (Ünlü, 2012b, s. 690; Sağol, 1993, s. 1035)=**Ar.** *mustahzi*’ (Eckmann, 1976, s. 73), *müstehzi*’/in (Ata, 2013, s. 333)=**Far.** *fisôs kunanda* (Eckmann, 1976, s. 73), *füsüs konende/gân* (Ata, 2013, s. 333), *efsûs-kun* (Kantar, 1998, s. 64), *sâhir* (Kantar, 1998, s. 337), *mostehzi* (Kantar, 1998, s. 588)=**Mo.** *iniyedümçi*, *iniyedütey* ‘şakacı kişi, muzip adam’ (Lessing, 2017, s. 517), *nagadumçi* ‘eğlence düşkün, şakacı’ (Lessing, 2017, s. 681), *domugçi* ‘alaycı, şakacı’ (Lessing, 2017, s. 335), *gociladug* ‘alay eden, alaycı’ (Lessing, 2017, s. 451), *hoşung cangtay* ‘alaycı, şakacı’ (Lessing, 2017, s. 1146), *hoşungçi* ‘şakacı, alaycı’ (Lessing, 2017, s. 1146), *hoşungnagçi* ‘alaycı, şakacı’ (Lessing, 2017, s. 1146).

İslamî-Türkçe metinlerde dinî bir terim olarak ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığı içerisinde yer alan ifadelerden biri de, -gAn sıfat-fiil ekinin kalıplaşmasıyla beliren *yobılağan* ‘alay eden’ terimidir. İfade, *tağı ervedim yobılağanlardan* “Ayrıca, alay edenlerdendim.” (**HKT 443b/9**, 1993, s. 354; **MKT 26b/4**, 2019, s. 71) örneğinde görülmektedir. Birebir Türkçe çevirinin ürünü olan terim, *yob(t)+la-gan* morfolojik açılımına sahiptir.

29. yobılamak ‘eğlence konusu, alay, istihza’ (Ünlü, 2012b, s. 690; Sağol, 1993, s. 1035)=**Ar.** *iktiza* (Kantar, 2007, s. 670), *hecv* (Devellioğlu, 2006, s. 368), *huzuvv* (Üşenmez, 2010, s. 665), *hezl* (Devellioğlu, 2006, s. 361), *istihzâ* (Devellioğlu, 2006, s. 458), *laîfe* (Devellioğlu, 2006, s. 543), *mashâra* (Devellioğlu, 2006, s. 583), *muîyâbe* (Devellioğlu, 2006, s. 692), *îannâz* (Devellioğlu, 2006, s. 1031)=**Far.** *füsüs* (Devellioğlu, 2006, s. 272), *efsûs* (Kantar, 1998, s. 64), *heriş* (Kantar, 1998, s. 258), *hendestâni* (Kantar, 1998, s. 264), *hende-âver* (Kantar, 1998, s. 264), *hende-heriş* (Kantar, 1998, s. 264), *riş-hend* (Kantar, 1998, s. 324), *zemetrâ* (Kantar, 1998, s. 330), *sohriyye* (Kantar, 1998, s. 347), *tenz* (Kantar, 1998: s. 415), *mesheregi* (Kantar, 1998, s. 589), *menter* (Kantar, 1998, s. 619)=**Mo.** *eleg* ‘alay konusu, küçümseme, alay, eğlenme, hor görme, yergi, aşağılama’ (Lessing, 2017, s. 390), *eleglel* ‘istihza, alay, hakaret, yergi’ (Lessing, 2017, s. 391), *iniyedü(n) nagadum* ‘eğlence, şaka, alay’ (Lessing, 2017, s. 517), *nagadum* ‘oyun, şaka’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadum iniyedüm* ‘şaka, eğlence’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadum hoşung* ‘oyun, eğlence, şaka’ (Lessing, 2017, s. 681), *domug* ‘şaka, eğlence, alay’ (Lessing, 2017, s. 334), *soncil* ‘alay’ (Lessing, 2017, s. 873), *hoşung* ‘alay, istihza’ (Lessing, 2017, s. 1146), *hoçılal* ‘şaka, alay’ (Lessing, 2017, s. 1123)

İslamî-Türkçe metinlerde dinî bir terim olarak ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığı içerisinde yer alan ifadelerden biri de, -mAk ekinin kalıplaşmasıyla beliren *yobılamak* ‘alay, alay etme’ terimidir. Terim, HKT 334b/5’te *tutunduğuz anlarını yobılamak* “Onları küçümseme, alay etme üzerine yöneldiniz.” (Sağol, 1993, s. 259) örneğinde görülmektedir. Terim, birebir Türkçe çevirinin ürünüdür.

30. yobı tutun- ‘alay konusu etmek’ (Şimşek Cilt II, 2019, s. 665)=**Ar.** *haza*’a (Eckmann, 1976, s. 73), *istihza*’ (Ata, 2013, s. 332-333), *sehr* (Üşenmez, 2010, s. 665)=**Far.** *efsūs kerden* (Üşenmez, 2010, s. 665), *fisōs kerden* (Eckmann, 1976, s. 73), *fūsūs kerden* (Ata, 2013, s. 333), *dest endāhten* (Kantar, 1998, s. 286), *rîşhend kerden* (Kantar, 1998, s. 324), *tenz kerden* (Kantar, 1998, s. 415), *kelâg zeden* (Kantar, 1998, s. 497), *kelâg giriften* (Kantar, 1998, s. 497), *meçel kerden* (Kantar, 1998, s. 566), *menter kerden* (Kantar, 1998, s. 619), *hev kerden* (Kantar, 1998, s. 695), *edâ der âverden* (Kantar, 1998, s. 41)=**Mo.** *elegle-* (Wilkins, 2021, s. 254; Lessing, 2017, s. 390), *eleg barihu*, *eleg bolgahu*, *eleg kikü* ‘alay etmek, eğlenmek’ (Lessing, 2017, s. 390), *eleglegül-* ‘alay etmek, gülmek’ (Lessing, 2017, s. 391), *inivedü(n) barihu* ‘alay etmek, eğlenmek, biriyle eğlenmek, dalga geçmek’ (Lessing, 2017, s. 517), *irtay-* ‘dudak bükmek, küçümsemek, alay etmek, alaycı bir ifade takınmak’ (Lessing, 2017, s. 520), *nagadum barihu* ‘dalga geçmek, alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadum kikü* ‘alay etmek, şaka yapmak’ (Lessing, 2017, s. 681), *gocila-* ‘alay etmek, dalga geçmek’ (Lessing, 2017, s. 451), *sonci-* ‘bir kimseyi gülünç duruma düşürmek, alay etmek, eğlenmek’ (Lessing, 2017, s. 873), *şogul-* ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 902), *şulu-* ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 903), *hoşungna-* ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 1146).

İslâmî-Türkçe metinlerde dinî bir terim olarak ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığı içerisinde yer alan ifadelerden biri de, birleşik-fiil yapısında *yobı* ve *tutun-* ifadelerinin bir araya gelmesinden ortaya çıkan *yobı tutun-* ‘alay konusu etmek’ ifadesidir. İfade, *yobıla-* eyleminin eş anlamlısıdır. Terim, MKT 9b/1’de ***tutunduğ mu anlarnı yobı*** “Onları küçümsemeye ve alay etmek üzerine yöneldik mi?” (Şimşek Cilt I, 2019, s. 55) örneğinde görülmektedir. Terim, birebir Türkçe çevirinin ürünüdür.

31. yobılamış teg kıl- ‘maskaraya çevirmek’ (Ünlü, 2012b, s. 690; Sağol, 1993, s. 1035)=**Ar.** *haza*’a (Eckmann, 1976, s. 73), *istihza*’ (Ata, 2013, s. 332-333), *sehr* (Üşenmez, 2010, s. 665)=**Far.** *efsūs kerden* (Üşenmez, 2010, s. 665), *fisōs kerden* (Eckmann, 1976, s. 73), *fūsūs kerden* (Ata, 2013, s. 333), *dest endāhten* (Kantar, 1998, s. 286), *rîşhend kerden* (Kantar, 1998, s. 324), *tenz kerden* (Kantar, 1998, s. 415), *kelâg zeden* (Kantar, 1998, s. 497), *kelâg giriften* (Kantar, 1998, s. 497), *meçel kerden* (Kantar, 1998, s. 566), *menter kerden* (Kantar, 1998, s. 619), *hev kerden* (Kantar, 1998, s. 695), *edâ der âverden* (Kantar, 1998, s. 41)=**Mo.** *elegle-* (Wilkins, 2021, s. 254; Lessing, 2017, s. 390), *eleg barihu*, *eleg bolgahu*, *eleg kikü* ‘alay etmek, eğlenmek’ (Lessing, 2017, s. 390), *eleglegül-* ‘alay etmek, gülmek’ (Lessing, 2017, s. 391), *inivedü(n) barihu* ‘alay etmek, eğlenmek, biriyle eğlenmek, dalga geçmek’ (Lessing, 2017, s. 517), *irtay-* ‘dudak bükmek, küçümsemek, alay etmek, alaycı bir ifade takınmak’ (Lessing, 2017, s. 520), *nagadum barihu* ‘dalga geçmek, alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 681), *nagadum kikü* ‘alay etmek, şaka yapmak’ (Lessing, 2017, s. 681), *gocila-* ‘alay etmek, dalga geçmek’ (Lessing, 2017, s. 451), *sonci-* ‘bir kimseyi gülünç duruma düşürmek, alay etmek, eğlenmek’ (Lessing, 2017, s.

873), *şogul*- ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 902), *şulu*- ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 903), *hoşungna*- ‘alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 1146).

İslamî-Türkçe metinlerde dinî bir terim olarak ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığı içerisinde yer alan ifadelerden biri de, ... *mİş teg kıl*- ‘-miş gibi olmak’ birleşik-fiil yapısındaki *yobılamış teg kıl*- ‘maskaraya çevirmek’ terimidir. İfade, HKT 192b/2’de *yobılamış teg kıldı tañrı anlardan* “Allah, onları maskaraya çevirmiş gibi oldu.” (Sağol, 1993, s. 141) örneğinde görülmektedir. Terim, birebir Türkçe çevirinin ürünüdür.

32. biri birindin yobılamak tile- ‘hep beraber alay etmek’ (Sağol, 1993, s. 1035)=**Ar.** *haza’a* (Eckmann, 1976, s. 73), *istihza’* (Ata, 2013, s. 332-333), *sehr* (Üşenmez, 2010, s. 665)=**Far.** *efsüs kerden* (Üşenmez, 2010, s. 665), *fisös kerden* (Eckmann, 1976, s. 73), *füsüs kerden* (Ata, 2013, s. 333), *dest endâhten* (Kantar, 1998, s. 286), *rişhend kerden* (Kantar, 1998, s. 324), *tenz kerden* (Kantar, 1998, s. 415), *kelâg zeden* (Kantar, 1998, s. 497), *kelâg giriften* (Kantar, 1998, s. 497), *meçel kerden* (Kantar, 1998, s. 566), *menter kerden* (Kantar, 1998, s. 619), *hev kerden* (Kantar, 1998, s. 695), *edâ der âverden* (Kantar, 1998, s. 41)=**Mo.** *nagadum bolgahu* ‘birisiyle alay etmek, şaka yapmak’ (Lessing, 2017, s. 681), *kümün-i domugla-hu* ‘bir kişiyle alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 335), *şogla*- ‘birisiyle alay etmek, biri ile eğlenmek’ (Lessing, 2017, s. 901), *hoçila*- ‘biriyle alay etmek’ (Lessing, 2017, s. 1123), *hoçılaldı*- ‘birbiriyle dalga geçmek’ (Lessing, 2017, s. 1123)

İslamî-Türkçe metinlerde dinî bir terim olarak ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığı içerisinde yer alan ifadelerden biri de, birleşik-fiil yapısındaki *biri birindin yobılamak tile-* ‘hep beraber alay etmek’ terimidir. Terim, HKT 426a/5’te *tağı ol vaqtın kim kördiler nişân biri birindin yobılamak tileyürler* “Ayrıca, o vakit çeşit çeşit alamet gördüler. Hep birlikte alay ediyorlar.” (Sağol, 1993, s. 338) örneğinde görülmektedir. Terim, birebir Türkçe çevirinin ürünüdür.

Sonuç

Çalışmada ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığı içerisinde köken olarak 32 Türkçe terim tespit edilmiştir. Madde başı olarak sıralanıp tematik ve dilsel olarak incelenen bu terimler, hem Budist hem de İslamî düşünce sisteminde dinî bir günah olarak ‘alay (etmek)’ kavramının Eski Türk dinî söz varlığında kapsamlı ürünlere sahip olduğunu göstermektedir.

Tarihî Türk dillerinde ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığında Budist ve İslamî dinler temelinde 2 ortak terim söz konusudur. Çalışmada tespit edilen *ëlük* ve *ëlükle~ëlikle-* ifadeleri hem Budist hem de İslamî çizgideki Türk inanç sisteminin ortak terimleridir. Her iki terim, tarihî metinlere bakıldığında ağırlıklı olarak Türkçe Kur’an Tercümelerinde kullanılmıştır.

Tarihî Türk dillerinde Budizm ve İslamiyet’e özgü ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığı unsurları söz konusudur:

Buddha dinine dayalı Budist Uygur söz varlığında ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığında 11 terim tespit edilmiştir. Bu terimler, *asgançu*, *asgançula-*, *asgançulamak*, *asgançulamaklık*,

asgançulamamak, asgançulan-, tagon, tagonçı, tagonla-, uçuzla- ve uçuzlamak ifadeleridir. Bu ifadeler, tarihî metinler tanıklığında yalnızca Eski Uygur Türkçesinde tanıklanmıştır. Eski Uygur Türkçesi dönemi ile sınırlı bu ürünler, İslamî düzeyde işlenmemiştir.

İslamiyet temelli Eski Türk dinî söz varlığında ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığında 19 terim tespit edilmiştir. Bu terimler, *èlekke-, èliklegen, èlüklegli, èliklen-, èlüklen-, kül-, küngeç, tabba, tabbalat-, tapala-, tapalat-, taqış-, yaltğa-yoltğa-yultğa, yobi, yobıla-, yobilagan, yobilamak, yobi tutun-, yobilamış teg kıl- ve biri birindin yobilamak tile-* şeklindedir. Ağırlıklı olarak Karahanlı ve Harezmi dönemi Kur’an Tercümelelerinden tanıklanan bu terimler, dinî bağlamdadır.

Çalışmanın korpusunu oluşturan ‘alay (etmek)’ anlamlı söz varlığında Türkçe kelimeler dışında, zikretmemiz gereken diğer bir söz varlığı ürünü de, Arapça, Farsça ve Türkçe sözcüklerden meydana gelen karma terimlerdir.

Tablo 3: Karma Terkipler		
‘alay (etmek)’ Anlamlı Söz Varlığında Yer Alan Karma Terkipler		
1	<i>asıgsız mizaḥ</i> <Tr. + Ar. ‘lüzumsuz alay’ (Ünlü, 2012a: s. 80)	AH 346 (Arat, 2006: s. 68, 95, V)
2	<i>‘ayb kıl-</i> <Ar. + Tr. ‘alaya almak, kızmak’ (Ünlü, 2012a: s. 97)	RKT 29/56b3 (Ata, 2013: 362) TİEM 73 380v/5 (Ünlü, 2004: s. 347)
3	<i>efsūs tön-</i> <Far. + Tr. ‘alay etmek, alçaltmak, alay konusu etmek’ (Ünlü, 2012a: s. 261)	TİEM 73 25r/6 (Kök, 2004: 354)
4	<i>elük füsüs</i> <Tr. + Far. ‘alay mevzusu, alaya alınan’ (Ünlü, 2012a: s. 279)	TİEM 73 87v/6 (Kök, 2004: 360)
5	<i>füsüs-ğa ceza yand(u)r-</i> ‘alaya alayla karşılık vermek’ (Ata, 2013: 362)	RKT 28/10b2 (Ata, 2013: 241)
6	<i>füsüs tut-</i> <Far. + Tr. ‘alay etmek; alaya almak’ (Ünlü, 2012a: s. 329; Ünlü, 2012b: s. 195)	TİEM 73 144v/7 (Kök, 2004: s. 379) TİEM 73 145v/4 (Kök, 2004: s. 379) TİEM 73 147r/7 (Kök, 2004: s. 379) TİEM 73 147r/8 (Kök, 2004: s. 379) TİEM 73 147r/9 (Kök, 2004: s. 379) TİEM 73 192v/8 (Kök, 2004: s. 379) TİEM 73 222v/3 (Kök, 2004: s. 379) KE 35r/20 (KE Dizin, 1997: s. 225)
7	<i>taḥrınıḡ belgülerini füsüs tut-</i> <Tr. + Far. + Tr. ‘Allah’ın ayetlerini alaya almak’ (Ünlü, 2012a: s. 904)	TİEM 73 368v/1 (Ünlü, 2004: s. 439)
8	<i>füsüs tuḡan</i> <Far. + Tr. ‘alay eden’ (Ünlü, 2012a: s. 329)	RKT 34/3a3 (Ata, 2013: 361) RKT 35/11a2 (Ata, 2013: 361)
9	<i>füsüs tuḡan er-</i> <Far. + Tr. ‘alay etmek’ (Ata, 2013: 361)	RKT 31/81b2 (Ata, 2013: 361) RKT 35/6a2 (Ata, 2013: 361) RKT 35/71b2 (Ata, 2013: 361)
10	<i>füsüs tutuḡlılar</i> <Far. + Tr. ‘alay edenler’ (Ünlü, 2012a: s. 329)	TİEM 73 195v/5 (Kök, 2004: s. 379) TİEM 73 448r/2 (Ünlü, 2004: s. 440)

11	<i>füsüs tutuğlıların bol-</i> <Far. + Tr. 'alay edilenlerden olmak' (Ünlü, 2012a: s. 329)	TİEM 73 195v/5 (Kök, 2004: s. 379)
12	<i>têgme arkada füsüs tutuğlılar</i> <Tr. + Far. + Tr. 'insanları diliyle çekiştiren, kaş ve gözüyle işaretler yapıp alay eden fesat kişiler' (Ünlü, 2012a: s. 934)	TİEM 73 448r/2 (Ünlü, 2004: s. 673)
13	<i>füsüs tutuğlı er-</i> <Far. + Tr. 'alay etmek, dalga geçmek' (Ata, 2013: 361)	RKT 29/46a3 (Ata, 2013: 361) RKT 36/38b1 (Ata, 2013: 361) RKT 36/107b1 (Ata, 2013: 361)
14	<i>füsüs tutul-</i> <Far. + Tr. 'alay edilmek' (Ünlü, 2012a: s. 329)	TİEM 73 75r/2 (Kök, 2004: s. 379) RKT 26/95a3 (Ata, 2013: 361)
15	<i>füsüsulan-</i> Far. + Tr. 'alay edilmek' (Ünlü, 2012a: s. 329)	RKT 29/56a3 (Ata, 2013: 361) RKT 34/19b1 (Ata, 2013: 361)
16	<i>hezl êt-</i> <Ar. + Tr. 'şaka yapmak, alaya almak' (Ünlü, 2013: s. 467)	BV (Türkay, 1988: s. 727) FK (Kaya, 1989: s. 947)
17	<i>hezl êyle-</i> <Ar. + Tr. 'şaka yapmak, alaya almak' (Ünlü, 2013: s. 467)	FK (Kaya, 1989: s. 947)
18	<i>maşhara kııl-</i> <Ar. + Tr. 'alaya almak' (Ünlü, 2012b: s. 378; Sağol, 1993: s. 785)	HKT (Sağol, 1993: s. 785)
19	<i>maşhara kıılğan</i> <Ar. + Tr. 'alay eden, eğlenen' (Ünlü, 2012b: s. 378; Sağol, 1993: s. 786)	HKT (Sağol, 1993: s. 786)
20	<i>maşhara kıılğanların cezasım bër-</i> <Ar. + Tr. 'alay edenleri cezalandırmak' (Ünlü, 2012b: s. 378; Sağol, 1993: s. 786)	HKT (Sağol, 1993: s. 786)
21	<i>maşhara kıılın-</i> <Ar. + Tr. 'alaya alınmak' (Ünlü, 2012b: s. 378; Sağol, 1993: s. 786)	HKT (Sağol, 1993: s. 786)
22	<i>maşhara tut-</i> <Ar. + Tr. 'alaya almak, eğlenmek' (Ünlü, 2012b: s. 378; KE Dizin, 1997: s. 419)	KE (Dizin, 1997: s. 419)
23	<i>ta'n kııl-</i> <Ar. + Tr. 'ayıplamak, yermek, alay etmek' (Ünlü, 2012b: s. 564)	HKT (Sağol, 1993: s. 912) KE (Dizin, 1997: s. 594)
24	<i>ta'n kıılğan</i> <Ar. + Tr. 'ayıplayan, yeren, alay eden' (Ünlü, 2012b: s. 564)	HKT (Sağol, 1993: s. 912)
25	<i>temeshur kııl-</i> <Ar. + Tr. 'alay etmek, maskara etmek' (Ünlü, 2013: s. 1107)	TEH (Abik, 1993: s. 668)

Tablo 3'te görüldüğü üzere, Arapça, Farsça ve Türkçe sözcüklerden meydana gelen 25 terim söz konusudur. Bu terimler, çalışmanın kapsamını aşmama adına, tematik ve dilsel olarak incelenmese de, bunları zikretmekte fayda vardır. Bu terimler, anlaşılacağı üzere İslamî-Türkçe metinlerden tanımlanmaktadır. Bu durum, Arapça ve Farsça kökenli dinî terimlerin Türk dilinde yoğun bir şekilde işlendiğini göstermektedir.

Kısaltmalar

Ar.	Arapça
Çin.	Çince
Far.	Farsça
Mo.	Moğolca
Skr.	Sanskritçe

Tib.	Tibetçe
Tr.	Türkçe
Uyg.	Eski Uygurca
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
vs.	vesaire

Eser Kısaltmaları

AH	Arat, R.R. 2006
AKT	Usta, H. İ. 1989
AY	Kaya, C. 2021
AY IV	Tokyürek, H. 2018
BT 2	Röhrborn, K. 1971
BT 8	Kara, G. ve Zieme, P. 1977
BT 9	Tekin, Ş. 1980
BT 13	Zieme, P. 1985
BT 29	Kasai, Y. 2011
BT 37	Wilkens, J. 2016
BV	Türkay, K. 1988
DLT	Kaçalin, M. S. ve Ölmez, M. 2019; Atalay, B. 2013
DS	TDK, 2009
DTS	Nadalyaev vd., 1969
EDPT	Clauson, G. 1972
ESTYa	Sevortyan, E. V. 1974
ETŞ	Arat, R.R. 2007
FK	Kaya, Ö. 1989
GN	Orak, B. 1995
GT	Berbercan, M. T. 2011
HBD	Yıldırım, T. 2002
HKT	Sağol, G. 1993
HT IX	Barat, K. 2000
KE	Ata, A. 1997
LM	Çelik, Ü. 1996
Maytr.	Tekin, Ş. 2019
ME	Yüce, N. 2014; Özçamkan Ayaz, G. 2020
MK	Kargı Ölmez, Z. 1993
MKT	Şimşek, Y. 2019
OTWF	Erdal, M. 1991
ÖKT	Üşenmez, E. 2010
RKT	Ata, A. 2013
SH	Soothill, W. E. ve L. Hodous 1937

ŞSL	Şeyh Süleymân Efendi Buhârî 1298
TEH	Abik, A. D. 1993
TİEM 73	Kök, A. 2004 ve Ünlü, S. 2004
TT IV	Bang, W. ve A. von Gabain 1930
UW	Röhrborn, K. 2015
VEWT	Räsänen, M. 1969
VWTD I	Radloff, W. 1893

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Abik, A. D. (1993). *Ali Şir Nevayi'nin Risaleleri Tarih-i Hükema ve Enbiya, Tarih-i Müllük-i Acem, Münşeat metin, gramatikal indeks sözlük*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Arat, R. R. (1942). Uygurlarda ıstıhlara dâir. *Journal of Turkology*, 7, 56-81.
- Arat, R. R. (2006). *Atabetül-Hakâyık (Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R.R. (2007). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (1997). *Nâşirü 'd-dîn bin Burhânü 'd-dîn Rabgüzî, Kışaşü 'l-Enbiyâ (peygamber kıssaları) I. (giriş-metin-ıpkıbasım) II. (dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (2013). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi, giriş-metin-notlar-dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bang, W. (1926). Türkische bruchstücke einer nestorianischen Georgspassion. *Le Muséon*, 39, 41-75.
- Bang, W. ve A. von Gabain (1930). *Türkische Turfan-Texte IV, ein neues uigurisches Sündenbekenntnis*. Berlin (SPAW. Phil.-hist. Kl. 1930/24: 432-450).
- Barat, K. (2000). *Xuanzang, the Uygur-Turkic biography of the seventh-century Chinese Buddhist pilgrim, Ninth and Tenth Chapters*. Bloomington-Indiana: Indiana University Research Institute for Inner Asian Studies.
- Berbercan, M.T. (2011). *Çağatayca Gülistan tercümesi (gramer-metin-dizin)*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Borovkov, A. K. (2002). *Orta Asya'da bulunmuş Kur'an Tefsirinin söz varlığı (XII-XIII. yüzyıllar)*. Halil İbrahim Usta ve Ebülfez Amanoğlu (Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Buladı, K. (2001). *Kur'an'da nankörlük kavramı*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Buswell, R. E. ve Lopez, D. S. (2014). *The Princeton dictionary of Buddhism*. Princeton: Princeton University Press.

- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Çağrı, M. (2001). İstihzâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIII, 347-349.
- Çelik, Ü. (1993). *Ali Şîr Nevâyî- Leyli vü Mecnûn*. (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Develioğlu, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat (eski ve yeni harflerle)*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Durgut, H. (1995). *Şeyh Süleyman Efendi-i Buhari Lügat-ı Çağatay ve Türki-i Osmani (cild-i evvel) adlı eserin transkripsiyonu*. (Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Eckmann, J. (1976). *Middle Turkic glosses of the Rylands interlinear Koran translation*. Budapest: Akademiai Kiado.
- Elmalı, M. (2022). Daşakarmapathâvâdânâmâlâ üzerine yapılan çalışmalar ve bu çalışmalarda karşılaşılan güçlükler. *Beşbalıklı Şingko Şeli Tutung Anısına Uluslararası Eski Uyurca Çalıştayı Bildirileri 4-6 Haziran 2011*. Mustafa S. Kaçalin (Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 171-190.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation. A functional approach to the lexicon, Vol. I-II*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Giles, A. H. (1964). *A Chinese-English dictionary I-II, second edition (Revised & Enlarged)*. Shanghai-London 1912, Shanghai-London: Kelly and Walsh. Taipei: Literature House.
- Gömeç, S. Y. (2019). Eski Türk Dininin temel özellikleri. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Sayısı*, 4/1, 84-123.
- Güner, G. (2021). *Karahanlı Türkçesinde fil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hamilton, J. R. (2020). *Budacı İyi Kalpli ve Kötü Kalpli Prens masalının Uyurcası Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi*. Ece Korkut ve Vedat Köken (Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hirakawa, A. (1997). *A Buddhist Chinese-Sanskrit dictionary*. Tokyo: The Reiyuka.
- Kanar, M. (1998). *Büyük Farsça-Türkçe sözlük*. İstanbul: Birim Yayınları
- Kanar, M. (2007). *Örnekli etimolojik Osmanlı Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Kara, G. ve Zieme, P. (1977). *Die uigurischen Übersetzung des Guruyogas "Tiefer Weg" von Sasya Pañđita und der Mañjuśrînâmasaṃgîti. Berliner Turfantexte 8*. Berlin: Akademie Verlag.
- Karaayak, T. (2021). *Eski Uyurca Abitaki metinlerinin söz varlığı: giriş-metin-aktarma- açıklamalar – dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaman, H. (2001). *Günlük Hayatımızda helaller ve haramlar*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kargı Ölmez, Z. (1993). *Mahbûbü'l-kulûb: inceleme-metin-sözlük*. (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kasai, Y. (2011). *Der alttürkische kommentar zum Vimalakîrtinirdeśa-Sûtra. Berliner Turfantexte 29*. Turnhout (Belgium): Brepols Publishers.
- Kâşgarlı Mahmud Divanü Lügat-it-Türk (Çeviri) Cilt I-II-III (Birleştirilmiş Baskı) (Dizin) Cilt IV*. Besim Atalay (Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
- Kaya, C. (2021). *Uyurca Altun Yaruk giriş, metin ve dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Keown, D. (2003). *Dictionary of Buddhism*. Newyork: Oxford University Press.
- Kılıç, G. (2019). *Alay etmenin farklı bağlamlardaki değişen anlamları üzerine fenomenolojik bir çalışma*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi (şekil bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi satır-arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2) giriş inceleme-metin-dizin*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Lessing, F. D. (2017). *Moğolca-Türkçe sözlük*. Günay Karaağaç (Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mahmūd el-Kâşgarî Dîvânü Lugâti 'l-Turk*. Mustafa S. Kaçalın (Çev.); Mehmet Ölmez (Haz.). İstanbul: Kocabalı Yayınevi, 2019.
- Marulcu, H. S. (2017). Kur'an'da edebî bir üslup olarak Tehekküm ve Müşâkele – Kelâm açısından bir değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4/29, 327-338.
- Maue, D. & Röhrborn, K. (1985). Eine buddhistischer Katechismus in alttürkischer Sprache und tibetischer Schrift II. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 135/1, 68-91.
- Nadalyayev, V.M., vd. (1969). *Drevne Tyurskiy Slovar'*. Leningrad: Nauka.
- Orak, B. (1995). *Lutfi'nin Güllu Nevruz'u gramer indeksi*. (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Önal, K. (1989). *Ali Şir Nevâyi, Fevâ'idü'l-Kiber (inceleme-metin-dizin)*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özçamkan Ayaz, G. (2020). *Mukaddimetü'l-edebe Paris ve Yozgat nüshaları (giriş-metin-dizin)*. (Doktora Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Özçelik, K. (2020). *Eski Türk Şiiri'nin sözlüğü*. (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Radloff, W. (1893). *Versuch eines wörterbuches der Türk-Dialecte I*. Sankt Peterburg : Imperatorskaya Akademiya Nauk.
- Räsänen, M. (1957). *Materialien zur Morphologie der türkischen sprachen*. Helsinki: Studia Orientalia Editit Societas Fennica XXI.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Röhrborn, K. (1971). *Eine uigurische Totenmesse. text, übersetzung, kommentar. Berliner Turfantexte 2*. Berlin: Akademie Verlag.
- Röhrborn, K. (2010). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien I/1: ab- äzüglä-*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Röhrborn, K. (2015). *Uigurisches wörterbuch, sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasie II/1: a-asvik*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Sağol, G. (1993). *Harezm Türkçesi satır arası Kur'an Tercümesi giriş-metin-sözlük I*. (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Sárközi, A. (1995). *A Buddhist terminological dictionary: The Mongolian Mahāvīyūtpatti*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Sevortyan, E. V. (1974). *Etimologiçeskiy slovar' Tyurkskih yazıkov I*. Moskva: Nauka.
- Soothill, W. E. ve Lewis, H. (1937). *A dictionary of Chinese Buddhist terms*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd.
- Şen, S. (2007). *Orhon, Uygur ve Karahanlı metinlerindeki meslekler bağlamında Eski Türk Kültürü*. (Doktora Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Şimşek, Y. (2019). *Harezm Türkçesi Kur'an Tercümesi (Meşhed Nüshası [293 No.], giriş-metin-dizin) (2 Cilt)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tayfur, S. (2013). *Kur'an'a göre ceza gerektiren ameller*. (Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Tekin, Ş. (1980). *Maitrisimit Nom Bitig, die uigurische übersetzung eines werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule, 1. transliteration, übersetzung, anmerkungen. Berliner Turfantexte 9*. Berlin: Akademie Verlag.

- Tekin, Ş. (2019). *Uygurca metinler II. Maytrisimit. Burkancıların Mehdîsi ile buluşma Uygurca iptidâi bir dram (Burkancılığın Vaibhâşika tarikatine ait bir eserin Uygurcası)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tokyürek, H. (2018). *Altun Yaruk Sudur, IV. Tegzinç (karşılaştırmalı metin yayını)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tokyürek, H. (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm terimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. vd. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkay, K. (1988). *Ali Şir Nevayi Bedayiul-Vasat (inceleme-metin-dizin)*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Türkiye'de halk ağzından Derleme Sözlüğü I C-D* (2009). Birleştirilmiş Tıpkıbasım. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uçar, E. (2020). Eski Uygurca Asgançu ve Asgançula-'nın kökeni üzerine. *Journal of Old Turkic Studies*, 4 (2) , 511-530.
- Usta, H. İ. (1989). *XIII. yüzyıl doğu Türkçesiyle yazılmış anonim Kur'an tefsirinin söz ve şekil varlığı*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73, 235v/3-450r/7)*. (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ünlü, S. (2012a). *Karahanlı Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2012b). *Harezmi-Altınordu Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Üşenmez, E. (2010). *Eski Kur'an Tercümelelerinden Özbekistan Nüshası Üzerinde dil incelemesi (giriş-inceleme-metin-sözlük ekler dizini)*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Wilkens, J. (2007). *Das Buch von der Sündentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kşanti Kılğuluk Nom Bitig (I-II)*. *Berliner Turfan Texte* 25. Belgium (Turnout): Brepols.
- Wilkens, J. (2016). *Buddhistische erzählungen aus dem alten Zentralasien, edition der altuigurischen Daşakarmapathävadānamālā I-II-III*. *Berliner Turfantexte* 37. Turnhout (Belgium): Brepols Publishers.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Yazar, S. (2015). *Kur'an'da Lehv, La'ib ve Lağv kavramları*. (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Yıldırım, T. (2002). *Hüseyn Baykara Divanı (metin-inceleme-dizin)*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yüce, N. (2014). *Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmud bin 'Omar bin Muhammed bin Ahmed ez-Zamaşşari, el-Hvârizmi Mukaddimetü'l-Edeb. Hvârizm Türkçesi ile tercümelî Şuşter nüshası. giriş, dil özellikleri, metin, indeks*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zieme, P. (1985). *Buddhistische stabreimdictionen der Uiguren*. *Berliner Turfan Texte* 13. Berlin: Akademie Verlag.
- Zieme, P. (1989). Zwei neue alttürkische Saddharmapundarika-fragmente. *AoF*, 16/2: 370-379.

Elektronik Kaynaklar

- Hopkins, J. *Tibetan-Sanskrit-English Dictionary* www.glossaries.dila.edu.tw (Erişim Tarihi: 05.07.2023)
- URL 1: <http://www.buddhism-dict.net/ddb/indexes/term-sa.html> (Erişim Tarihi: 05.07.2023)
- URL 2: <https://www.nichirenlibrary.org/en/dic/Content/T/48> (Erişim Tarihi: 05.07.2023)
- URL 3: <https://www.wisdomlib.org/definition/sambhinnapralapa> (Erişim Tarihi: 05.07.2023)
- URL 4: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Enbiy%C3%A2-suresi/2485/2-3-ayet-tefsiri> (Erişim Tarihi: 05.07.2023)
- URL 5: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/En%C3%A2m-suresi/799/10-11-ayet-tefsiri> (Erişim Tarihi: 05.07.2023)
- URL 6: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Y%C3%A2s%C3%AEn-suresi/3718/13-32-ayet-tefsiri> (Erişim Tarihi: 05.07.2023)
- URL 7: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Nahl-suresi/1935/34-35-ayet-tefsiri> (Erişim Tarihi: 05.07.2023)
- URL 8: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Hucur%C3%A2t-suresi/4623/11-ayet-tefsiri> (Erişim Tarihi: 05.07.2023)
- URL 9: <http://www.buddhism-dict.net/ddb/indexes/term-sa.html> (Erişim Tarihi: 05.07.2023)
- URL 10: <https://chinese.yabla.com/chinese-english-pinyin-dictionary.php> (Erişim Tarihi: 05.07.2023)
- URL 11: <https://chinese.yabla.com/chinese-english-pinyin-dictionary.php?define=%E5%8F%8D%E8%A9%B1+> (Erişim Tarihi: 05.07.2023)
- URL 12: <https://www.learnsanskrit.cc/translate?search=mocked&dir=au> (Erişim Tarihi: 05.07.2023)
- URL 13: <https://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/alay-edilmek/?c=T%C3%BCm> (Erişim Tarihi: 05.07.2023)
- URL 14: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 05.07.2023)
- URL 15: <https://chinese.yabla.com/chinese-english-pinyin-dictionary.php?define=%E6%84%9B%E9%81%8A%E7%8E%A9+> (Erişim Tarihi: 05.07.2023)